

EDUCATIO FÜZETEK 228

Györgyi Zoltán – Imre Anna

**Az alap- és középfok közötti
átmenet**

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET

Györgyi Zoltán – Imre Anna
Az alap- és középfok közötti átmenet

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET
BUDAPEST, 2000

EDUCATIO FÜZETEK 228

SOROZATSZERKESZTŐ: Zsigovits Gabriella

A kutatás az MTA Pedagógiai Bizottsága és a Művelődési és Köznevelési
Minisztérium támogatásával készült.

Oktatókutató Intézet
ISSN 1419-1121
ISBN 963 404 355-0

Felelős kiadó: az Oktatókutató Intézet főigazgatója
Műszaki vezető: Orosz Józsefné
Műszaki szerkesztő: Híves Tamás
Terjedeleme: 4,2 A/5 ív
Készült az Oktatókutató Intézet sokszorosítójában

TARTALOM

1. Bevezetés	5
2. A vizsgálat mintája és az alkalmazott módszerek	7
2.1 A minta	7
2.2 A módszerek	9
3. A középfokú beiskolázás és a továbbhaladás jellemzői országos szinten	11
3.1 A középiskolai oktatás expanziója	11
3.2 Iskolaszervezeti változások	14
3.3 Tanulói továbbhaladás és a szerkezeti változások	19
4. A középfokú oktatást érintő folyamatok a megyei közoktatás-fejlesztési tervekben	23
4.1 A fejlesztési tervek jellemzői	24
4.2 Az iskolaszervezet kérdése	25
4.3 Az oktatásból kimaradók helyzete	28
4.4 A végrehajtás eszközei	29
5. Az középfokú oktatást érintő helyi folyamatok	30
5.1 Az oktatás társadalmi-gazdasági háttere	30
5.2 Az iskolafenntartás kérdése	34
5.3 A szerkezeti változások	38
5.4 A szerkezeti változások következményei	42
6. A szerkezeti változások és a tanulók	47
7. Összegzés	54
7.1 A változások hatása az egyes településekre és az ott élő tanulókra	58
7.2 A lemaradók, a pályát tévesztettek sorsa	59
8. Utószó	61
Felhasznált irodalom	65

1. Bevezetés

Az elmúlt években az oktatási rendszer változásainak tekintélyes része valamilyen mértékben kapcsolható az iskolaszervezet változásaihoz – pl. a középiskolázás kiterjesztése, a szakképzés leépülése, a 6 és 8 osztályos gimnáziumok, a speciális szakiskolák, a világbanki szakközépiskolák elterjedése, a középiskolai felvételi gyakorlat elterjedése, a felsőoktatás expanziója, stb. Születtek elemzések a változások okairól, a folyamatokról magukról (**Fehérvári – Liskó, 1996**), s szakértői vélemények a folyamatok lehetséges kimenetelét illetően is. Nem történt azonban kísérlet eddig a fenti folyamatok helyi szintű vizsgálatára, a helyszínenként esetlegesen eltérő kiváltó okait és következményeit egyidejűleg feltáró megközelítésre. 1997-ben végzett kutatásunk erre tett kísérletet.

A szerkezeti változásokat az oktatási rendszer egyik kulcspontja, az alap- és középfok közötti átmenet kérdése felől közelítettük meg

Minden iskolarendszeren belüli váltás kockázatot jelent a tanulók számára. Az alapfokú oktatásból a következő szintre történő *átmenet* az oktatási rendszerben az egyik legfontosabb kockázati tényező, s egyben a középiskolai tanulói kudarcok egyik legfontosabb forrása.

Az alap és középfok közötti átmenet folyamatainak leírása érinti szinte valamennyi kulcskérdés tárgyalását, a helyi és területi szint közötti felelősségmegosztás kérdését, a szerkezeti változások irányát (országos és helyi szintű folyamatok egybeesése vagy esetleges különbözősége, a megyei és települési szintű koncepciók egybeesése vagy eltérései), ezek okait és helyi politikai kontextusát (a fenntartói és intézményi érdekeltségek, intézményi érdekkülönbségek és esetleges konfliktusok alakulása), illetve következményeit (a középfokú intézmények közötti átjárhatóság, a tanulók közötti társadalmi, illetve motivációs és teljesítménybeli különbségek alakulása).

Kutatásunk a fenti változásokat több szinten (országos, megyei, helyi) kísérelte meg feltárni, s a legfontosabb folyamatok esetében éppen ezen szintek közötti különbségeket igyekeztünk megragadni. A közoktatás szerkezetének átalakulásával kapcsolatban tárgyalt fő kérdések három kérdéskört érintenek elsősorban:

- Hogyan alakultak maguk a folyamatok az elmúlt években országos szinten, hogyan változott a magyar közoktatás intézményszervezete, a középiskolázás terjedésének folyamata? Hogyan alakult ezzel szemben a vizsgált négy városban a fenti folyamat, milyen mértékű eltérések figyelhetők meg?

- Mi tapintható ki a változások mögött, hogyan jelennek meg a középiskolai beiskolázással és a szerkezeti változásokkal kapcsolatos tervek, elképzelések az egyes szereplők esetében, – megyei szinten, a fenntartók és az intézmény(ek) oldaláról – s vannak-e ezek között jelentős vélemény- és érdekkülönbségek?
- Milyen következményekkel jártak a változások, hogyan alakultak át a középfokra való bejutás feltételei a szerkezeti változások következtében, s hogyan alakul ma az átjárhatóság, a korrekció lehetősége a középfokon belül, az egyes intézménytípusok közt, milyen helyi szintű megoldásokkal lehet ebben találkozni?
- Vannak-e érzékelhető különbségek az országos és a helyi szintű folyamatok között?

A következőkben először az országos szinten megragadható folyamatokat tekintjük át röviden, s az ezen a szinten felmerülő kérdéseket, problémákat gyűjtjük össze. A vizsgálati módszerek és a kiválasztott terek ismertetése után a következő részben a kérdéskörrel kapcsolatos térségi terveket mutatjuk be a megyei és a megyei jogú városok közoktatás-fejlesztési terveire alapozva. Az ötödik és a hatodik fejezet a helyi szintű folyamatokat mutatja be részletesen., a zárófejezetben pedig a tanulságokat összegezzük.

Kutatásunk, amely 1997-ben készült, nem veszített aktualitásából. Az azóta eltelt időszak eseményei azt mutatják, hogy bár számos kérdésben történtek változások (mint például a megyei közoktatás-fejlesztési közalapítványok működésében illetve a városi oktatási elképzelésekben), a folyamatok iránya nem változott jelentősen.

2. A vizsgálat mintája és az alkalmazott módszerek

2.1 A minta

A kutatás módszereinek megválasztásánál mindenekelőtt azt vetünk figyelembe, hogy a téma jellegéből következően nem vizsgálhatunk intézményeket önmagukban, hanem valamilyen területi egységben kell gondolkodnunk. A középiskolai továbbtanulás irányát, összetételét, ennek változásait egy kisebb-nagyobb térség teljes középiskolai kínálata határozza meg. Ennek megfelelően nem elegendő egy-egy középiskola szakmai és férőhelykínálatát elemeznünk, hanem olyan térséget kell választanunk, amelynek középiskolái az adott térség általános iskolásainak továbbtanulását alapvetően biztosítják.

A 30-40 ezres városok iskolai kínálata már olyan sokrétű, hogy az általános iskolából átlépő tanulók túlnyomó többsége megtalálja az igényeinek megfelelő iskolát, szakmát. Ennek megfelelően a városok oktatáspolitikai döntései alapvetően befolyásolják a város és a körzet tanulóinak lehetőségeit. Az ennél kisebb települések középfokú iskolakínálata már ritkán "teljes", sok esetben már az iskolatípusokat tekintve sem az. Ezekben, s körzetükben feltételezhetően nagyobb a tanulók mozgása, s nem csak az egyes kisvárosok (és körzeteik) között, hanem a kisvárosok és a közelükben fekvő nagyobb települések között is. Éppen ezért ezek sokkal nehezebben vizsgálhatók, hiszen az itt élő fiatalokat érintő továbbtanulási kínálatot olyan települések oktatási döntései is befolyásolják, amelyek már túlnyúlnak minden reálisan vizsgálható területen. A 30-40 ezres városok választása lehetővé teszi, hogy a megyei és a települési oktatásirányítás kapcsolatát is megvilágíthassuk.

A városok esetében a kiválasztás minimális feltétele az volt, hogy mindhárom középfokú oktatási formával (gimnázium, szakközépiskola és szakmunkásképző) és legalább 3 intézménnyel rendelkezzenek. Ez már eleve leszűkítette a lehetőségeinket. Törekedtünk arra is, hogy választott településeink – földrajzi, gazdasági és kulturális helyzetüknél fogva – egy-egy megyerész tényleges központjai legyenek, s ne a hozzájuk képest nagy megyeszékhely árnyékában éljenek. (Így esett ki például Komló, Kazincbarcika, Gyula.) Fontos szempont volt, hogy legyen szerkezetváltó (6 vagy 8 osztályos) gimnáziumuk, s ezek mindkét típusa szerepeljen a mintánkban. Ezen túlmenően figyelembe vettük a városok földrajzi elhelyezkedését,

legalábbis annyiban, hogy mind a Dunántúl, mind a keleti országrész képviselve legyen. A városhálózat sajátosságai és mintaválasztásunk egyéb törekvései miatt ennél finomabb területi szempontot nem tudunk figyelembe venni.

Végül három kisváros: Baja, Jászberény és Pápa mellett döntötünk. Baja, az egykori megyeszékhely ma is Bács-Kiskun megye déli részének központja. Jelentős iskolaváros. Pápa nem rendelkezik ugyan megyeszékhelyi hagyományokkal, sokkal inkább iskolaiakkal. Mindemellett Veszprémtől való távolsága ma is Észak-nyugat Veszprém megye központjává teszi mind gazdasági, mind kulturális értelemben. Iskolahálózata ma is fejlett, egyre fejlődik, s református gimnáziuma révén hatása nagyobb területre is kisugárzik. Kulturális, oktatási szempontból Jászberény a leggyengébb város, ugyanakkor egy jól körülhatárolható vidék – a Jászság – szellemi központja. E történelmi tájegység ma is erős kohéziót eredményez, s ez élteti – többek között – Jászberény centrum jellegét is.

Mintaválasztásunk szempontjai között nem szerepelt a városok gazdasági ereje, gazdasági helyzete. Ennek megfelelően a három város nem is képvisel markáns vonásokat, gazdasági helyzetük átlagosnak tekinthető. Egyik helyzete sem kiemelkedő (ilyet egyébként is alig-alig találhatunk ebben a városkategóriában), de – talán Baját leszámítva – egyik sem küzd komolyabb gazdasági válsággal.

Negyedik városként – kitekintésként – egy olyan megyei várost választottunk, amely nagyságát tekintve lényegesen eltér a 30-40 ezres kisvárosoktól, ugyanakkor még áttekinthető számunkra. Ennek megfelelően a 100-120 ezres kategóriában gondolkoztunk. Székesfehérvárt választottuk végül, mert központjellege sok tekintetben hasonlítható az említett kisvárosokhoz: Fejér megye nyugati térségének gyakorlatilag ugyanannyira középpontja, mint a másik három kisváros a saját körzetén belül. Igaz ugyan, hogy azoknál minden tekintetben erősebb, jelentősebb nagyváros, de Dunaújváros megfelelően ellensúlyozza, ily módon jelentősége elsősorban saját (lakosságszámának) nagyságából ered, nem pedig megyeszékhelybeli jelentőségéből. Saját térségén belül viszont erős oktatási központ, nem kell megosztani ezt a szerepet más várossal.

2.2 A módszerek

Az empirikus vizsgálat esetében több módszert alkalmaztunk: statisztikai adatelemzést, interjúkészítést, esettanulmányt, dokumentumelemzést, kérdőíves vizsgálatot egyaránt.

Elemeztük az országos statisztikai adatokat, s összegeztük az ezen a szinten megragadható főbb tendenciákat.

Helyi szinten a helyi oktatásügy irányítóival (városi vezetők, iskolagazdátok, pályaválasztási tanácsadók, illetve az érintett megye oktatásügyi szakemberei) interjúkat készítettünk, ezek segítségével igyekeztünk képet kapni az általános és a középiskola közötti átmenet helyi nehézségeiről, s az ezek megoldását szolgáló elképzeléseikről. Ezt egészítették ki a vizsgált térségekre vonatkozó statisztikai elemzések.

Intézményi szinten a középiskolai tanulókra és az iskolakínálatra vonatkozóan országos statisztikai adatokat gyűjtöttünk, illetve ezzel párhuzamosan olyan – nagyrészt iskolai szintű – adatokat is, amelyek a rendelkezésünkre álló statisztikákból nem állíthatók össze¹.

Vizsgálatunk a három kisvárosban teljes körű volt, minden középfokú oktatási intézményt érintett. Székesfehérvár esetében erre csak az adatgyűjtésben törekedhettünk. Interjúkat hat középiskolában készítettünk, ügyelve arra, hogy mindhárom középiskolai képzési irány képviselve legyen a mintában.

Az interjúk és az adatok feldolgozása alapján városi esettanulmányokat készítettünk. Ezek az esettanulmányok önmagukban is érdekesek, hiszen azt reprezentálják (nem a szó statisztikai értelmében), hogy a különböző helyzetben lévő kisvárosok milyen saját oktatáspolitikai eszközöket, megoldásokat alkalmaznak a vizsgált területen. Ezeket az esettanulmányokat az egyes szereplők nézőpontja alapján elemeztük.

A vizsgálatban a lokális megközelítés révén megkíséreltük kiaknázni az ily módon megnyíló lehetőségeket: amit az országos adatok elemzése nem tesz lehetővé, nem enged látni, azt próbáltuk fokozott figyelemmel megragadni. Ezzel a folyamatok kiváltó okait, az átalakulások egymással sok ponton összefonódó, összefüggő alakulását, és következményeit mutatjuk be. Ennek során igyekeztünk a következő kérdésekre válaszokat kapni:

- a szerkezeti átalakulások hogyan függenek egymással össze,

¹ Az adatlapok a mellékletben megtalálhatók.

- hogyan tudták az egyes városokban megoldani a középiskolai expanzió és a szerkezetváltás egymásnak néhány ponton ellentmondó törekvéseit,
- mi jellemzi az alap- és középfok közötti átmenetet, az egyes középfokú iskolatípusokba való bejutás esélyét összességében, illetve a különböző lakóhelyű és társadalmi háttérű tanulók esetében,
- okoz-e problémát az iskolatípusok közötti átjárhatóság, és hogyan jelenik ez meg a tanulók részéről,
- hogyan alakul az elit oktatás illetve a hátrányos helyzetűek oktatása az átalakult szerkezeti viszonyok között.

Vizsgálatainkat kiegészíti két további elemzés:

- Feldolgoztuk a megyei és a megyei városi oktatásfejlesztési tervek kutatásunk témájába vágó elképzeléseit. Ezzel azt igyekszünk bemutatni, hogy mit terveznek a megyék, a nagyvárosok a két iskolatípus közötti átmenet terén.
- Munkákkal párhuzamosan a vizsgálat helyszínén, ugyanazokban az intézményekben, részben hasonló kérdéskörrel tanulói kérdőíves felmérés is folyt, amely a tanulók szempontjainak részleges feltárását is lehetővé tette. Ennek rövid, vázlatos összefoglalását is közöljük ².

² Az iskolai szerkezetváltás helyi folyamatai c. OTKA által támogatott kutatás adatfelvétele.

3. A középfokú beiskolázás és a továbbhaladás jellemzői országos szinten

Az elmúlt években az oktatási rendszer szerkezetében végbe ment változások mögött természetesen meghúzódnak hosszú távú oktatáspolitikai célok – az oktatási rendszer tartalmi modernizációja, ami a szerkezeti változások egyik kiváltó oka –, a változások azonban nemcsak ezek mentén, hanem részben az egyes szereplők rövidebb távú, jobbára túlélést szolgáló érdekei mentén alakultak. A következmények pedig mindenképpen hosszú távúak. A változások legfontosabb tendenciái a következők:

3.1 A középiskolai oktatás expanziója

A *középiskolai oktatás expanziója*, a középfokot nappalin végző tanulók váratlanul gyors létszámnövekedése a nyolcvanas évtized második felében kezdődött el. 1985-ben még csak 46,8 % volt azok aránya, akik az általános iskola után középiskolába iratkoztak, az 1996/97-es tanévben 61,6%, a kilencvenes évek végére pedig egy-egy korosztályon belül a középfokon továbbtanulásra jelentkezők több mint kétharmada jelentkezett középiskolába, s ténylegesen is közel kétharmada tanult ott. A középfokú iskolába lépő tanulók egy-negyede általánosan képző, egyharmada szakmai jellegű középiskolába lépett. Tendenciákat is figyelembe véve az utóbbi irányt valamivel nagyobb volt az elmúlt években az érdeklődés. Az 1985/86 és 1996/97 közt eltelt 11 év alatt a középfokon továbbtanulók száma 23%-kal nőtt – miközben demográfiai okok következtében a tanulók száma az 1992/93-as tanév óta csökkenőben van. A gimnáziumban tanulók száma 33%-kal, a szakközépiskolában tanulóké pedig 65%-kal emelkedett, a szakmunkástanulóké 19%-kal csökkent. A rövid idejű képzések valamennyi fajtája iránt csökkent az érdeklődés, különösen a hagyományos szakmunkásképző iskolák iránt. Kivételt képeznek ebben a szektorban a speciális szakiskolák, amelyekben az időszak elején sok tanulót oktattak.

1. tábla

A közép fokú iskolatípusokban továbbtanulók számának alakulása, 1985-1997

	8 osztályt végzett	Gimnázium	Szak-közép-iskola	Szak-munkás-képző	Gép- és gyorsírói sk.	Egészségügyi szakisk.	Spec. szak-isk.	Összes továbbtanuló
	N	%	%	%	%	%	%	%
1985/86	130992	20,8	26,0	43,8	1,4	1,4	-	93,6
1986/87	131219	20,7	27,0	43,5	1,7	1,3	-	94,2
1987/88	134223	21,1	26,7	44,2	1,4	1,4	-	94,8
1988/89	149640	20,1	27,4	44,5	1,6	1,4	-	95,0
1989/90	170891	20,4	27,0	42,7	1,7	1,5	-	93,3
1990/91	164616	21,1	27,5	42,0	1,6	1,3	-	93,4
1991/92	158912	21,6	28,9	39,2	1,3	0,9	-	91,9
1992/93	151295	23,3	30,1	36,6	1,0	0,8	3,9	95,7
1993/94	144203	24,2	31,8	35,5	0,9	0,6	4,5	97,5
1994/95	136900	25,7	32,6	35,2	-	-	-	98,8
1995/96	122359	27,1	33,7	34,2	-	-	4,3	99,3
1996/97	120561	27,2	34,4	31,9	-	-	3,6	97,1

Forrás: MKM oktatási statisztika

Bár a középiskolai oktatás kiterjedése egybeesett az oktatáspolitikai szándékokkal, az expanziót mégsem csak tudatos oktatáspolitikai vezérelte. Különösen a kilencvenes évek elejének tendenciáira igaz, hogy nagyjából olyan spontán helyi folyamatoknak tudható be, amelyeket a *demográfiai helyzet*, az oktatási intézmények tanulók számától erősen függő finanszírozási módja, a *gazdasági változások*, a tömeges munkanélküliség kialakulásának következtében válságba jutott szakmunkásképzés, s nyomában a *társadalmi igények átstrukturálódása* motivált, a törvényes keretek és a helyi ágensek nagyfokú mozgástere, önállósága tett lehetővé, s a helyi és iskolai szintű döntések valósítottak meg. A közép fok expanziójának egyik fontos oka a tanulókért megindult verseny volt, amely ma az oktatási rendszer egyik meghatározó jellegzetessége, s jellemzi az intézmények közötti, s helyenként a fenntartó önkormányzatok közötti viszonyt is. A tanulókért folyó verseny a *demográfiai helyzet* és az intézményfinanszírozási rend következtében együttesen alakult ki az elmúlt években, pozitív hatásai (intézményi kínálat, oktatási profilok kínálatának bővülése, helyenként a szolgáltatások színvonalának javulása) mellett negatív hatásokkal is jártak (konfliktushelyzetek szaporodása, szakmai megoldások helyett politikai megoldások, helyenként a szolgáltatások színvonalának romlása). A közép fokú oktatás kiterjedésének másik legfontosabb oka a *gazdasági válság* következtében a szakmunkásképzési szektor hanyatlása, amelynek eredményeként mind a

szülők, mind a helyi hatóságok és maguk a képző intézmények a másik lehetőséget, a középiskolai oktatás alternatíváját igyekeztek választani. A gazdasági válsággal függ össze a középiskolai oktatás kiterjesztésének harmadik tényezője a munkanélküliség lehetősége, aminek következtében a szülők körében egyre nagyobb arányban terjedt el a hosszabb iskoláztatás gyakorlata illetve a piacképesebb tudás elsajátítását lehetővé tevő oktatási formák választása.

Az expanziót *következményei* felől is érdemes elemezni: mindezekelőtt a hallgatók összetételében végbement változások irányából. Az expanzió következtében a gimnáziumi tanulókon belül módosult a nemek aránya: csökkent a lány- és emelkedik a fiútanulók aránya – a folyamat különösen szemléletes az első évfolyamos tanulókon belüli arányváltozásokon –, a gimnázium azonban még így is a lányok iskolatípusa maradt. Ugyanezen idő alatt a szakközépiskolákban szintén csökkent a lányok aránya, de az előbbinél kisebb mértékben: az 1990. évi 51,0%-ról 1994/95-re 49,7%-ra.

A középiskolai expanzió révén valószínűsíthetően változások mennek végbe a tanulók előzetes felkészültsége, motiváltsága tekintetében is. Erre a folyamatra nézve egyelőre nem rendelkezünk adatokkal, várható azonban, hogy egyre több motiválatlan, kevésbé felkészült fiatal kerül be a rendszer magasabb szintű képzést nyújtó oktatási fokozataiba, intézményeibe anélkül, hogy időközben módjuk lenne módosítani iskolai pályájukat, vagy képesek lennének a munkaerő-piaci érvényesüléshez szükséges felkészítés birtokában kilépni a rendszerből. Minél nagyobb hányada kerül ki a középiskolai tanulóknak olyan társadalmi rétegekből, amelyek kevésbé motiválnak a tanulásra, annál nagyobb mértékben nőhet a lemorzsolódási arány is. A várható tendenciák nemcsak új pedagógiai módszereket tesznek szükségessé, de szükségessé teszi a rendszer elhagyásának lehetővé tételét a végpont előtt, valamilyen végbizonyítvány birtokában. Szükségessé tesz emellett bizonyos szerkezeti változtatásokat, az átjárhatóság megkönnyítését, valamint a munkaerőpiac igényeihez kapcsolódó, nem iskolarendszerű oktatási formákba való átlépés lehetővé tételét. A tanulók rendszeren belüli előrejutása, a különböző utak közötti eloszlása feltehetően hatékony pályaeorientációs és tanácsadói szolgáltatással is javítható, ez a rendszer azonban fejlesztésre szorul szakmai és anyagi értelemben egyaránt.

3.2 Iskolaszervezeti változások ³

Az oktatási rendszer szerkezetének vertikális változásai

Az oktatási rendszer vertikális értelemben való átstrukturálódása az elmúlt években spontán módon megindult folyamatok összegződésének következménye. A vertikális változások következtében megváltozott az egyes képzési szintek közötti határvonal, s az egyes képzési szakaszok hossza. A változások következtében az általános alapoktatás a tanulók egy része esetében a jelenlegi 8 évről 4 vagy 6 évre zsugorodott, másutt 10 évre hosszabbodott, a középiskolai oktatás 4 évről 5, 6, illetve 8 évre nőtt.

Az *általános iskolákban* 9-10. osztályok, speciális szakiskolai valamint gimnáziumi osztályok indítása fordul elő. Különösen a speciális szakiskolák elterjedése vált jellemzővé a kilencvenes évek első felében. A *gimnáziumok* közt 6 és 8 osztályos gimnáziumok, 5 évfolyamos (0., előkészítő évfolyammal induló) oktatási formák, fordulnak elő. A 6 és 8 osztályos modellek terjedése tükrözi a kezdeti bizonytalanságot illetve az idővel megfogalmazódó iskolaszervezeti oktatáspolitikai preferenciákat, ami a 6 osztályos típus felé tolta el a kezdeményezések többségét. Az 1994/95-ös tanévben a tiszta illetve egyes profilú gimnáziumok 55,5%-a indított szerkezetváltó képzést. A szakközépiskolákban a világbanki iskolák plusz évfolyamai jelentenek szerkezeti változást, a *szakmai középiskoláknál* szintén a 4 éves képzés egy vagy több évfolyammal való megnyújtása fordul elő.

Az időbeni tendenciákat figyelembe véve kitűnik, hogy a növekedés az 1993/94-es tanévig volt a legdinamikusabb, ekkor az előző évihez képest 52%-kal növekedett meg a szerkezetváltó osztályokat indító intézmények száma. Az 1994/95-ös tanévtől kezdődően már a folyamat dinamikájának csökkenését láthatjuk a tantárgy évi 38%-os, illetve a 1995/96 évi 15%-os növekedésben.

A tanulók számát vizsgálva a szerkezetváltás eleve szerényebb növekedést mutató folyamatnak bizonyul: 1992/93-ban a tanulók

³ Az iskolaszervezeti változások nagyrészt átfedik egymást, illetve egymásból következnek, elemzési céllal azonban mindenképpen érdemes külön tárgyalni a horizontális és vertikális szerkezet változásait, s a szakképzés szerkezetének alakulását.

száma 18,8%-kal növekedett meg az előző évihez, a következő tanévben 16,9%-kal, a vizsgált utolsó, 1995/96-os tanévben csak 12,5%-kal. A szerkezetváltásban érintett tanulók aránya összességében is szerényebb mértékűnek mutatkozik az intézményekhez képest: az 1994/95-ös tanévben összességében 23319 tanuló járt 6 vagy 8 osztályos szerkezetben oktató osztályba, azaz a szerkezetváltás összességében az összes gimnáziumi tanuló 13,2%-át érintette csak.

A kilencvenes évek közepére a szerkezetváltó iskolák iránti érdeklődés csökkent, s az évtized második felében már növekedett a felvettek aránya jelentkezőkhöz képest. Ennek eredménye az lett, hogy bár a nagyvárosi iskolák továbbra is válogathatnak a jelentkezők közt, addig a kisebb települések középiskoláiba – szerényebb lévén a túljelentkezés – szinte mindenkit felvesznek. Ezek az iskolák láthatóan nem tudják települési korlátaikat átlépni, s nem képesek az elitképzés színhelyeivé válni elegendő számú és felkészültségű tanuló hiányában. A szerkezetváltási törekvések csökkenésének oka az is, hogy az intézmények egymás közötti versenyében eredményesnek bizonyultak más iskolák is (pl. kéttannyelvű iskolák), illetve hogy a szerkezetváltás igen sok konfliktust eredményezett az intézmények közt és nagy, nem várt terhet rótt a fenntartók számára.

Összességében a szerkezeti változások eredményeképpen az alap- és középfok kapcsolódására a többszintűség lett jellemző, egyszerre többféle vertikális tagozódás jött létre egymással párhuzamosan, felbomlott a közoktatás iskolarendszerének korábbi egysége és az egyes képzési szintek korábbi egymásra épülése. A szerkezeti változások számos, előre nem látott *következménnyel* jártak, járnak. A megindult szerkezeti változások több ponton is ellentmondanak a kormányzati szinten megfogalmazott célkitűzéseknek: a minőségi képzést nyújtó gimnáziumi szektor befogadóképességének csökkenése ellentmond a középiskolai expanziós törekvések megvalósulásának, s ugyanakkor a szelekciós pont előbbre hozatalával ellentmondanak pályaválasztási döntések kitolódását célzó törekvéseknek is.

A koordinálatlanul beindult szerkezeti átalakulások visszaszorítására 1996-ban törvénybe került a területi fejlesztési terv készítésének kötelezettsége: a közoktatási törvény szervezés és irányítás c. fejezetének 8. paragrafusa a területi fejlesztési terv megalkotását írja elő a területi (megyei, fővárosi) önkormányzatok számára. Kutatásunk idején még egyáltalán nem volt látható, hogy az új szabályozás milyen eredményességgel működik majd, de a szerkezeti változások spontán visszaszorulása már megindult.

Az oktatási rendszer horizontális szerkezetének változásai

Az oktatási rendszer horizontális szerkezetének változása nagyrészt a korábban tárgyalt expanzió következménye. A szerkezeti változások legfontosabb irányai: megnőtt az érettségit adó *középiskolák* iránti érdeklődés, s ennek megfelelően megnőtt az érettségihez vezető oktatásba belépők aránya, a középiskola lehetőséget ad a pályaválasztás elhalasztásra és az esetleges későbbi továbbtanulásra. A középiskolai oktatáson belül az érdeklődés különösen megnőtt a szakközépiskolák iránt, ami az említettek mellett szakmai végzettséget is ad a végzeteknek. Megnövekedett egy új – az 1985-ös oktatási törvény alapján indult – iskolatípus, a *speciális szakiskola* iránti érdeklődés is, s ez az intézménytípus páratlanul gyors ‘expanziójához’ vezetett: 1990 és 1994 között 700-ról 16000 fölé emelkedett az ebbe az iskolatípusba kerülők száma, majd 1994 és 1996 között csökkenésnek indult. “Népszerűségében” szerepet játszott, hogy a szakmunkásképzés ebben az időszakban nem tudta kielégíteni a demográfiai okokra visszavezethető megnövekedett tanulói igényt.

2. tábla

A iskolák száma iskolatípusonként 1985-1995

	Gim-názium	Gimn.+ Szakk.	Szakközépiskola	Szakközépisk. szakisk.	Gép- és gyorsíró szí.	Eü. Szki.	Spec. Szki.	Összesen
85/86	179	81	300	274	58	24	-	916
86/87	186	82	318	278	57	24	-	945
87/88	190	85	332	284	56	25	-	972
88/89	195	86	363	294	58	24	-	1020
89/90	204	89	381	299	63	29	-	1065
90/91	214	104	405	308	63	30	16	1140
91/92	233	125	421	317	61	31	125	1313
92/93	251	145	427	329	56	30	229	1467
93/94	270	150	445	332	49	23	257	1526
94/95	278	169	439	335	45	20	252	1538
95/96		936		349	40	14	239	1578
96/97		980		363	37	10	201	1591

Forrás: MKM oktatási statisztika

A horizontális szerkezeti átalakulás jellemzője, hogy nem új intézmények, új férőhelyek létesítésével vagy azok megszüntetésével vált lehetővé, hanem a létező intézmények belső átstrukturálódásá-

val, s ennek következtében a *vegyes profilú középfokú intézmények* számának nagymértékű megnövekedésével. Nagyrészt ennek a következménye a középfokú intézmények számában bekövetkezett látványos növekedés is, de különösen a vegyes profilú középiskolák számának növekedése. Ezek annak következtében terjedtek el, hogy a középfokú intézmények tetemes hányada igyekszik egyszerre többféle oktatási programot biztosítani tanulói számára. A gimnáziumok saját speciális kínálatukon túl (kéttannyelvű osztályok, szerkezetváltó osztályok, tagozatos osztályok, stb.) a tovább nem tanulók számára indítanak munkavállalást előkészítő szakmai jellegű fakultációs foglalkozásokat, érettségi utáni tanfolyami oktatást. A fakultációs foglalkozásokon a gimnáziumi tanulók 10,7%-a, a 3-4. évfolyamos gimnazisták 19,1%-a vesz részt.

A középiskolai expanzió következtében a szerkezeti átalakulás a középfokon ma már jobban leírható az adott oktatási programot követő osztályok, tanulócsoportok számával, mint az adott profillal rendelkező intézmények számával. A folyamat okát, magát a folyamatot, s esetleges következményeit nem tudjuk megragadni azonban csak az országos adatok elemzése révén, ehhez nem nélkülözhetők a részletes helyi szintű vizsgálatok.

A szakképzés szerkezetének átalakulása

A szakképzés rendszerén belüli szerkezeti változások részét képezik a szerkezeti átalakulások egészének, befolyásolják a középfokon kialakuló képzési kínálatot és a bejutási lehetőségeket. A szakképzés szféráján belül ugyancsak nagy horderejű változások mentek végbe. Ezek egyik legszembevetőbb iránya itt is a képzési szintek számának növekedése egy-egy intézményen belül, azaz a vegyes profilú intézmények számának emelkedése. Jellemző lépés volt a végzetek munkanélkülivé válásának elkerülésére a szakmunkásképző intézmények részéről a felfelé bővítés, a szakközépiskolai és technikus osztályok indítása (Liskó, 1996).

Másik jellemző lépés volt a tanulószám megtartására irányuló törekvés a kilencvenes évek első felének szűkülő gyakorlati képzési lehetőségei mellett a lefelé való nyitás, azaz a speciális szakiskolai osztályok indítása, ahova olyan tanulókat is felvehettek, akik a hagyományos szakmunkásképzési osztályokba nem kerülhettek be. A szakképző intézmények ilyenformán gyakran rendelkeznek egyidejűleg szakiskolai, szakmunkásképzési, kiegészítő szakközépiskolai és technikus képzési profillal is (Liskó, 1996).

A *speciális szakiskolai képzés* ugrásszerű kiterjedését a demográfiai tendenciák által befolyásolt intézményi érdekek tették lehetővé, s a középfokról elutasítottak számának növekedése tette szükségesé (Egy, a közelmúltban végzett, 530 tanulóra kiterjedő vizsgálat adatai szerint a tanulók 33%-a nem ebbe az iskolatípusba jelentkezett (**Liskó**, 1995). A speciális szakképzés legnagyobb részt általános iskolákhoz, illetve szakmunkásképző iskolákhoz kapcsolódva működött. Az általános iskolákban – nagy számban kisvárosi és falusi iskolákban – indított *speciális szakképzés* olyan iskolákban indult elsősorban, amelyek számára a képzés beindítása fontos volt a gyerekszám megtartásához, azaz sok esetben olyan iskolákban kerültek bevezetésre, ahol korábban nem folytattak szakképzést. Ez magyarázza a képzési célokban (átmeneti vagy befejező képzés), az oktatás tartalmában és tanterveiben, az általuk kiadott bizonyítványokban stb. mutatkozó bizonytalanságot, illetve sokféleséget (**Liskó**, 1996). A szakiskolák létszámnövekedése az 1995/96-os tanévtől lényegében megállt, részben a képzési forma iránti igények csökkenése, részben a képzés középfokú szintre emelése következtében.

Az egyes intézmények szerkezetén belüli változások mellett jelentősnek bizonyultak az egyes képzési szinteken, s a képzés ágazati szerkezetén belül végbement változások. A *szakközépiskolai képzésen* belül a leglényegesebb szerkezeti változást a világbanki iskolák indulása jelentette. Ez a program 2 éves, nagyjából közismereti tárgyakra s kisebb részt szakmai alapozó tárgyakra épülő szakmai alapozást követően további 2 éves szakmai alapozó szakaszból, s egy 5., speciális képzést jelentő évből áll. A szakközépiskolába jelentkezők aránya bár jelentős mértékben megnőtt, a szakközépiskolai képzésen belül az ágazati megoszlás nem változott lényegesen, a technikusképzés aránya az, ami a korábbi évekhez képest nagyobb mértékben nőtt. A szakmunkásképzési célú szakközépiskolán belül is lényegében változatlan marad a képzési szerkezet, itt a mezőgazdasági és az ipari szakmákon belül történt néhány szakma esetében eltolódás, s az egészségügyi képzés egészének részesedése csökkent.

A *szakmunkásképzésben* a felnőttképzés aránya nőtt meg a nappali képzést messze meghaladóan, s a képzés belső szerkezete a terciér, nem termelő szakmák felé tolódott el (**Mártonfi**, 1996.). A szakmunkásképző iskolákban gyakori a sokféle képzési szint, illetve a sokféle képzési profil együttes jelenléte.

3.3 Tanulói továbbhaladás és a szerkezeti változások

A szerkezeti változások természetesen érintik a tanulói pályák alakulását. Érintik a középiskolai férőhelyek alakulása következtében, az egyes oktatási képzési formákra való bekerülés és elvégzés nehézségei folytán, illetve a lehetséges korrekciós utak révén. Összességében azonban az egyes tanulói csoportok számára komoly esélykülönbségeket is jelenthetnek. Ebben a vonatkozásban különösen fontos, hogy a tanulói többségi utak leírása mellett megragadhatóvá váljon az egyes szélső csoportok, a tehetséggondozást illetve a felzárkózást igénylők pályája.

A középfokra való bejutás

Az iskolából történő *kilépés adatainak* vizsgálatából az tűnik ki, hogy az általános iskola 8 osztályát a tanulók túlnyomó többsége befejezi 14 éves koráig, azaz úgy megy végig az általános iskolán, hogy nem kell évet ismételnie. 15 évesen a tanulók további 12,2%-a, 16 évesen 4,1%-a végzi el az általános iskolát, s 16 éves koráig a 96,8%-uk befejezi alapfokon a tanulást. Időben vizsgálva összességében javult az általános iskolát a 16 éves korukig, a tankötelezettség ideje alatt elvégző tanulók aránya, de nőtt azoké, akik ezt egy vagy két év késéssel, 15 illetve 16 éves korukban végzik el.

3. tábla

Az általános iskolából kilépő tanulók életkori megoszlása

	14 éves korig	15 éves korig	16 éves korig	Összesen	Kilépő, 8 osztálynál kevesebb, N
1990/91	81,4	9,3	3,2	93,9	10300
1991/92	81,0	9,4	3,1	93,5	12400
1992/93	81,5	9,7	3,3	94,5	10000
1993/94	81,4	10,7	4,0	96,1	6800
1996/97	80,7	12,2	4,1	96,8	3787

Forrás: MKM oktatási statisztika

A középfokú intézményekbe való bejutás ma több ponton lehetséges: 10, 12 és 14 éves korban. A bejutás feltételeit a *törvényi sza-*

bályozás nagyon tágra adja meg, ennek értelmében közép fokú intézménybe minden 8. osztályt sikeresen elvégzett tanuló felvehető. A központi szabályozás emellett előírja a felvételi eljárás rendjét, lehetőségeit, a felvételi kritériumok közzétételének és a felvételi eredmények alapján a döntéshozás idejének utolsó lehetséges időpontját. (A felvételi eljárást az 5/1996. sz. MKM rendelet szabályozta⁴.) A szabályozás alapján a közép fokú intézményekbe előzetes, általános és rendkívüli eljárás keretében vehetők fel a tanulók. Az *előzetes felvételi eljárásban* a fenntartó előzetes egyetértésével bármely középiskola és szakiskola tarthat felvételi vizsgát. A jelentkezés és a felvétel nem zárja ki a tanulót az általános felvételi eljárásból. Az *általános felvételi eljárás* három fordulóból áll. Az eljárásban részt vevő tanuló a jelentkezési lapon három iskolát tüntethet fel. Az iskola a tanuló által kiállított felvételi jelentkezési lapot továbbítja a felvételi nyomtatványon első helyen megjelölt iskolának. Azoknak a tanulóknak a jelentkezési lapját, akiket nem vettek fel az iskolába, továbbítja a második, majd a harmadik helyen megjelölt intézménybe.

A közép fokú intézményekben a *felvételi vizsga* gyakorlata az elmúlt években terjedt el. Kezdetben a speciális oktatási kínálatot bevezető középiskolák éltek ezzel a gyakorlattal, hogy a nagy számú jelentkező közül kiválaszthassák a megítélésük szerint legalkalmasabbakat. Később egyre több iskola vette át ezt a módszert beiskolázási stratégiájának részeként. A széles körben elterjedt felvételi vizsga gyakorlatát 1996-ban egy átfogó kutatás keretében vizsgálták 304 intézmény beiskolázási adatainak elemzése alapján (Liskó, 1996). A következőkben az említett vizsgálatnak az iskolai átmenet szempontjából fontos eredményeit összegezzük.

A kutatás eredményei szerint a vizsgált közép fokú intézmények a jelentkezők átlag háromnegyedét vették fel. A felvettek aránya a jelentkezőkhöz képest az elmúlt évek során összességében valamelyest javult (72,8%-ról 75,3%-a) a demográfiai csökkenés hatására. Nem változott azonban a sorrend az egyes közép fokú iskolatípusok közt a bejutási esélyeket illetően. A legerőteljesebb a szelekció a gimnáziumokban, de kb. egyforma eséllyel lehet a hagyományos gimnáziumokba és a szakközépiskolákba bekerülni. A legkönnyebb a bejutás a szakmunkásképzőkbe. Jellemző különbség van a bejutási esélyek tekintetében az egyes településtípusok közt is: a legnehezebb a bejutás a fővárosi iskolákba, jóval könnyebb a kisvárosi, városi intézményekbe.

Nem tudjuk, hogy hogyan befolyásolja egyes társadalmi csoportok különböző iskolatípusba való bejutási esélyeit a középiskolai expanzió illetve a felvételi vizsga megjelenése az alap- és közép fok között,

⁴ Ebben a kérdésben a 2000/01-es tanévtől kezdődően döntő változások lesznek.

s hogy hogyan alakul a rendszer egésze az esélyegyenlőség szempontjából.

Átjárhatóság és utólagos korrekciók

Az elmúlt évek szerkezeti változásainak következtében az oktatási rendszer átjárhatósága részben romlott, részben – legalábbis látszólag – javult. A folyamat bonyolultsága, sokszínűsége, s a használható statisztikai adatok hiánya ugyanis nehezen követhetővé teszi a folyamatot. Az iskolaszervezet vertikális szerkezetének átalakulása, a különböző tantervi programokat követő szerkezetváltó iskolák indulása nagymértékben rontotta az intézményrendszer átjárhatóságát. Javítja feltehetően az átjárhatóságot a *vegyes profilú*, többszintű képzési kínálattal rendelkező *intézmények* növekvő száma, amelyekben sokféle képzési út válik lehetővé a bekerülő tanulók számára. A vegyes profilú iskolákon belüli illetve a szakképzés egészén belüli átjárhatóság ma még nehezen tekinthető át, s megfelelő adat hiányában nagyságrendje is nehezen becsülhető meg. A következő években a szakiskolák működésének legtöbb feltétele megváltozik (a belépés feltételei, a végzettség megszerzésének kritériumai, stb.). A spontánul kialakult gyakorlatot ezen a téren jelzi egyfelől az intézmények felvételi politikája, átirányítási gyakorlata, s a középfokú intézményekbe beiskolázott tanulók körében az idősebb életkorban bekerülők megnövekedett aránya is.

Javítja valamelyest az oktatási rendszer átjárhatóságát a különböző tagozatok közötti (nappali és részidejű képzések közötti) váltás lehetősége, azaz az *iskolarendszerű felnőttoktatás* intézményrendszere is. Az iskolarendszerű felnőttoktatás a valamilyen középfokú intézményekben már végzettséget szerzett tanulók számára teszi lehetővé, hogy más – magasabb vagy más szakirányú – végzettséget szerezzenek.

Egy, a közelmúltban végzett vizsgálat eredményei szerint terjedő gyakorlat a szakmai oktatást nyújtó középfokú intézményekhez tartozó felnőttoktatási intézmények körében, hogy 3 éves szakmunkásképzőből kikerült tanulóik számára indítanak szakközépiskolai képzést. Ilyenformán nem ritkán ezekben az intézményekben a tanulók az intézményből való kilépés nélkül szerezhetnek magasabb iskolai végzettséget vagy tanulhatnak ki egy másik szakmát, sajátos módját teremtwé meg ezzel az intézményen belüli átjárhatóságnak, s csökkentve egyúttal a *szakmunkásképzés hagyományos zsákutcás jellegét* (Imre, 1996).

Nyitva marad azonban a kérdés, hogy milyen igények fogalmazódnak meg az átjárhatósággal kapcsolatosan a tanulók részéről, hogy milyen mértékben elégedettek a középfokra bekerülők saját pályaválasztásukkal.

Lemaradók

Az általános iskolát be nem fejezők kedvező – és csökkenést mutató – aránya kevésbé megnyugtató képet mutat, olyan becslések figyelembe vételével, ha az általános iskolát 16 éves korukig be nem fejező tanulók arányához (3,2%) hozzáadjuk a kisegítő iskolába járók (2,4%), az általános iskola után tovább nem tanulók (2,9%) csoportját, ezek együtt egy évjárat 8,5%-át teszik ki. Tovább nő a csoport létszáma, ha hozzávesszük azokat, akik a középfokú oktatásból morzsolódnak le, vagy valódi elhelyezkedési esélyt nem biztosító szakiskolában tanulnak tovább. Az utóbbi csoportok arányát megbecsülni már jóval nehezebb, de feltehető, hogy nagyrészt ők alkotják a korrekciós lehetőségekkel élők, az iskolai végzettséget késéssel megszerzők felnőttoktatásban tanuló csoportját.

Nincs azonban általánosan elterjedt gyakorlat a lemaradók problémájának kezelésére az általános iskolát követően. Nem tudjuk, hogyan alakul egy-egy konkrét városban az érintettek száma, illetve ellátottsága, s hogy megjelennek-e a velük kapcsolatos teendők a helyi / térségi középtávú tervekben, s ha igen, ezek milyen megoldásokat javasolnak.

4. A középfokú oktatást érintő folyamatok a megyei közoktatás-fejlesztési tervekben

A területi közoktatás-fejlesztési tervek elkészítésére a közoktatási törvény kötelezte a megyéket és a megyei városokat. A törvény szerint ezen dokumentumok alapján kell a jövőben az oktatási intézmények fejlesztését és átstrukturálását végrehajtani. Különleges jelentőséget ad ennek a szabályozásnak az, hogy hosszú idő után a megyei önkormányzatok is beleszólhatnak ezek révén a térség oktatásügyébe.

A törvény előírása 19 megyét, a fővárost, valamint 22 megyei jogú várost érint. Az utóbbiak túlnyomó többsége (18) megyeszékhely, további négy (Hódmezővásárhely, Nagykanizsa, Dunaújváros, Sopron) pedig 50-60 ezer közötti lakossággal rendelkező város.

A 42 önkormányzat közül 34 (81%) küldte el fejlesztési tervét: 16 megye, 17 megyei jogú város, valamint Budapest dokumentumait dolgozhattuk fel⁵.

A dokumentumok részletes, az ott közölt adatokat is magában foglaló vizsgálatára nem volt módunk. Csak arra vállalkozhattunk, hogy a *fejlesztési célkitűzések* illetve a *fejlesztéssel kapcsolatos elvek* között nézzük meg, milyen elképzelésekkel rendelkeznek a témánkat érintő kérdésekben az önkormányzatok. Nem vizsgáltuk, hogy a legtöbb anyagban bőséggel közölt tervadatok milyen elveket tükröznek. Összhangban állnak-e ezek az elvek a szöveges részben megfogalmazott elvekkel, illetve túlmutatnak-e azokon.

Vizsgálatunkat elsősorban arra terjesztettük ki, hogy milyen elképzeléseket fogalmaztak meg maguknak az önkormányzatok a középfokú **iskolaszerkezet** kérdésében. Milyen iskolatípusokat, milyen oktatási programokat preferálnak, s milyen szakterületeket részesítenek előnyben a fejlesztések során. Ezt kiegészítendő azt is igyekeztünk feltárni, hogy milyen **tanulói igényeket** igyekeznek kielégíteni: törekednek-e valamilyen iskolatípusba igyekvők igényeinek teljes kielégítésére, foglalkoznak-e a lemaradókkal, a lemorzsolódókkal, az iskola- vagy szakmaváltást igénylőkkel. Végezetül megvizsgáltuk, hogy – különösen az irányítás tekintetében még bizonytalan helyzetben lévő megyei önkormányzatok – milyen elképzeléseket fogalmaztak a **fejlesztési terv végrehajtása** tekintetében: milyen településkö-

⁵ A fejlesztési tervek az Oktatókutató Intézet könyvtárában hozzáférhetők.

zi vagy intézményközi szervezetet képzeltek el a koordináció elősegítésére, s a megyei közoktatás-fejlesztési közalapítványok számára milyen feladatokat foglaltak meg.

4.1 A fejlesztési tervek jellemzői

Markáns különbséget tapasztaltunk a megyei és a városi tervek között. A megyei tervek jellemzően elnagyoltabbak, különösen, ami a fejlesztési elképzeléseket illeti. A városi tervek ezzel szemben részletesebben tudták – fenntartói pozíciójukból adódóan – elképzeléseiket megfogalmazni.

A **városi tervek** alapvetően kétfélék. Egy részük csak általános elveket tartalmaz. Részben olyanokat, amelyek többé-kevésbé evidensek (pl. demokratikus működés, gyermekközpontúság, stb.), részben olyanokat, amelyek általánosan elfogadottak (pl. szabad iskolaválasztás). A városok másik része ezzel szemben nagyon részletes adatokat dolgozott ki, s ezzel olyan részletekbe menő döntéseket is magára vállalt a jövőre nézve, amelyek előre még aligha láthatók. Alapvetően hiányoznak azok a tervek, amelyek olyan elveket fogalmaztak volna meg, amelyek a későbbi döntések alapjául szolgálhatnának. Találkoztunk néhány kivétellel, de nem ez a jellemző megközelítés.

A **megyei tervek** is kétfélék. Egyik részük stratégiai kérdéseket is felvet. Bizonyos – a településekkel többnyire egyeztetett – prioritásokat leszögez, s egyértelműen állást foglal abban, hogy bizonyos változásokat a maga eszközeivel a jövőben támogat-e, vagy nem, s ha igen, milyen feltételekkel. A megyék másik csoportja – feltehetően a végrehajtás korlátozottnak vélt megyei eszközeire gondolva – gyakorlatilag a települési önkormányzatok terveit összegzi, meg sem próbálva ezeket a terveket értékelni, s stratégiai eszközökkel befolyásolni.

4.2 Az iskolaszervezet kérdése

A *vertikális iskolaszervezet* kérdését megkerülni ma általában nem lehet. Ennek megfelelően a tervek többsége említi mind a két aktuális kérdést: a 9-10. osztály bevezetésének körülményeit, illetve a gimnáziumi oktatás időtartamának kérdését.

A 9-10. osztályos oktatás kérdésében egy megye és 3 város kivételével mindegyik ismertette álláspontját. Az elképzelések alapvetően a szakiskolákra helyezik a hangsúlyt. Az általános iskolák bővítése, sőt a korábbi 9-10. osztályok megtartása háttérbe szorul. Ugyanakkor jelentős hangsúlybeli különbségekkel találkozhatunk. A megyei városok kétharmada nem is engedi a szakiskolák (9-10 évfolyam) általános iskolában való bevezetését, három komoly megszorításokkal (általában egy-egy már működő iskola további engedélyezésével) teszi lehetővé, s mindössze egy (Salgótarján) tervezi úgy, hogy egymás mellett él majd a két iskolatípus. A megyék valamivel nyitottabbak a kérdésben, jobban figyelembe veszik a kistérségi érdekeket is. Csaknem négyötödük – megszorításokkal, vagy azok nélkül engedélyezi az általános iskolai 9-10. osztályok indítását. Ezek a megyék úgy látják, hogy középiskola-hiányos kistérségekben szükség lehet ezekre a bejárési nehézségek – s nyilván azok költségvonzata – miatt. Ezek a megyék nem csak a meglévő 9-10. évfolyamot oktató iskolák megmaradására adnak esélyt, hanem új iskolák létesítését is lehetővé teszik.

A másik iskolaszervezeti képzés, a gimnáziumi szerkezetváltó oktatás is hangsúlyosan megjelenik a fejlesztési tervekben. A megyék illetve a megyei városok egységesek abban, hogy a szerkezetváltó oktatást nem szándékoznak bővíteni, de máshova teszik a hangsúlyt a városi, s máshova a megyei önkormányzatok. A megyei tervek a 6 és a 8 osztályos gimnáziumokat csak szükséges rosszként fogadják el, a városok viszont a már létrejött képzési helyeket nélkülözhetetlennek tartják. A megyei önkormányzatok egy része utalt is arra, hogy – különösen a kisvárosi – 6 illetve 8 osztályos gimnáziumi képzés nem váltotta be minden esetben az elképzeléseket, s majd az 'élet eldönti', életképesek lesznek-e egyáltalán. A megyei városok ezzel szemben az elit-oktatás iránti igényekkel magyarázzák álláspontjukat.

A *horizontális iskolaszervezet* kérdése valamivel kevésbé foglalkoztatja a tervek készítőit. A dokumentumok többségében átveszik a középiskolai oktatás kiterjesztésére vonatkozó országos koncepciót, s egy részük számszerűsíti is ezt. A tervezett időszak végére: a következő évtized elejére – közepére a tanulók 70-80%-át szeretnék érettségit adó iskolatípusba íratni. Ennél lényegesen alacsonyabb

arányt (60%) csak Nógrád megye tervez, de ez az érték a jelenlegi helyzethez képest ott is lényeges előrelépésnek számít. A tervezetek a két középiskola-típus belső arányait tekintve ritkábban foglalnak állást, s a legtöbbször nem is számszerűsítik. Az ezzel a témával foglalkozó koncepciók a nagyobb hangsúlyt általában a szakközépiskolákra teszik. A gimnáziumi oktatásban tanulók arányára csak 8 önkormányzat fogalmazott meg elvárást. Az értékek erősen szóródnak: 26 és 39% közé esnek (Békéscsaba illetve Szeged).

A szakiskolai oktatás tekintetében nem fogalmazódnak meg számszerű elvárások, az elképzelések ezt elsősorban a *maradék* tanulók elhelyezésére szánják.

A beiskolázás szerkezeti arányainak módosítását iskolatípusok szerint az alábbiak jellemzik. A g i m n á z i u m o k esetében a tervek többsége a középiskolás korú tanulólétszám csökkenését vetíti előre. Ezt ugyan nem deklarálják, de erre következtethetünk abból, hogy új intézmény létesítésével két megye és egy város számol csupán, s a csoportszámok bővítését is csak az önkormányzatok kevesebb mint egy harmada (4 megyei, 4 városi) tervezi. Az új intézmények közül kettő nem klasszikus értelemben vett gimnáziumot jelent, hanem 12 osztályos komprehenzív iskolát egy-egy általános iskola bázisán. Az adatokhoz hozzá kell tennünk, hogy az önkormányzatok túlnyomó többsége – legalábbis elvi szinten – nem foglalt állást az iskolatípusok közötti beiskolázási arány kérdésében. Nem foglalkoztak a tervezetek azzal sem, hogy a gimnáziumi oktatás iránti igényeket milyen mértékben szeretnék kielégíteni. Mindössze 5 dokumentumból lehet arra következtetni, hogy a gimnáziumi férőhelyeket (tanulócsoporthoz számokat) a mindenkorai tanulói igényekhez fogják igazítani.

A s z a k k ö z é p i s k o l a i o k t a t á s bővítésére új iskolák létesítését sehol sem tervezték, a csoportszámok növekedésének szükségességét 9 terv vetette fel. Ezek egyharmada a szakmunkásképzés rováására történő bővüléssel számol, a többi esetben a tanulócsoportok számának tényleges növekedésével számolnak.

A s z a k m u n k á s k é p z é s visszafejlesztéséről a legritkább esetben tesznek említést a dokumentumok. Erre a folyamatra azonban lehet következtetni a másik két iskolatípus preferálása, korlátozott bővítése és a csökkenő tanulólétszám alapján. Nem tudunk meg semmit a szakok, szakterületek számának alakulásáról, vagyis a szakmai képzés diverzifikálásáról, esetleg a szétaprózott oktatás racionalizálásáról. Megyei szinten gyakran találkozunk viszont a párhuzamos szakmai képzés megszüntetésével kapcsolatos elképzelésekkel. A megyei városok is foglalkoznak ezzel, de ezek a települések a saját területükön belül már megoldották a kérdést, a kisebb városok konkurenciáját pedig nem érzékelik.

Megfogalmazódnak bizonyos ágazati prioritások, elsősorban a megyei tervekben (összesen 9 tervben). A preferált iparágak:

- a mezőgazdasági képzés (mindkét iskolatípusban),
- közgazdasági-pénzügyi ismeretek, az informatika és az elektronika (a szakközépiskolai oktatásban)
- a szolgáltatások (a szakiskolai képzésben).

A tervezetek ugyanakkor nem foglalnak állást abban, hogy milyen módon képzelik el ezeknek az ágazatoknak a megerősítését. Tartalmi vonatkozásban vagy a férőhelyek bővítésével, s ha az utóbbi módon, akkor milyen szakterületek rovására.

A *kínálat és a tanulói igények összhangja* vagy eltérése sem jelenik meg. A célokból levezethető, hogy a szakközépiskolai oktatásban globálisan minden beiskolázási igényt ki szeretnének elégíteni, de ezt nem *deklarált*a egyetlen terv sem. Feltételezhető, hogy az eddigi gyakorlatot tervezik kimondva kimondatlanul: a fenntartóra bízzák a keretszámok kialakítását, a tanulókat pedig versenyeztetik a népszerűbb szakmákban, szakterületeken.

Bár a beiskolázást közvetlenül nem befolyásolja, de nem hagyható figyelmen kívül néhány olyan *iskolaszerkezeti javaslat*, amely befolyással lehet az iskolaválasztásra is. Különösen a megyék (8 esetben), kevésbé a városok (4) javasolják a szakmunkások szakközépiskolájának bővítését, ezzel (is) bővíteni igyekezve az érettségizettek körét. Néhány esetben megfogalmazódott az az igény, hogy a 10. osztály elvégzését követően az iskolák a tanulók számára tegyék lehetővé a továbbtanulást érettségit adó iskolatípusban is (nem csak az adott szakiskolán belül). Ebből a jövőben esetleg egy új iskolatípus (képzési program) is kialakulhat, amennyiben a tanulói érdeklődés jelentős lesz, s a meglévő iskolák vagy nem tudják befogadni a tanulókat, vagy nem fogják tudni integrálni őket.

A gimnáziumi oktatás arányainak bővítése ugyan a legtöbb helyen nem jár a tanulók abszolút számának emelkedésével, de az önkormányzatok egy része úgy látja, hogy a gimnáziumot végzett, de felsőfokon tovább nem tanuló rétegek szakmatanulására is az iskolai keretek az alkalmasak, s erre fel kell készülniük az iskoláknak, mindezekelőtt a szakközépiskoláknak. Nyolc megye és négy város tervezi ennek a képzésnek a megerősítését.

Ugyancsak az érettségizettek képzését szolgálja az akkreditált felsőfokú szakképzés bevezetésének szinte általánosnak tekinthető célja. 11 megyei és 12 városi fejlesztési terv említette ezt.

Jól érzékelhető, hogy hol húzódik az a határ, amelyet mind a megyei, mind a megyei városi önkormányzatok már egyértelműen iskolai kompetenciának tekintenek: ez a képzési irányon belüli programkíná-

lat. Ennek megfelelően nem találkoztunk tagozatokra, illetve az oktató szakmákra vonatkozó elképzelésekkel.

4.3 Az oktatásból kimaradók helyzete

Bár a fejlesztési tervek túlnyomó többsége foglalkozik a tanulásban lemaradókkal, a nézőpontokat nehéz összegezni, mert sem a lemaradók, sem a korrekciós lehetőségek tekintetében nem egységes a dokumentumok terminológiája. A tervek sokszor nem tisztázzák, hogy melyik iskolatípusból történő lemaradókról (kimaradókról) beszélnek. Ha igen, akkor is csak egy-egy csoportról tesznek említést, a többiről megfigyelkedeznek. Ennek megfelelően a megoldási javaslatok is eltérnek.

Az önkormányzatoknak egy kisebb része érzékeltette azt a tényt, hogy a középiskolai oktatás a jövőben nyitni fog a kevésbé képzett tanulói rétegek felé, s ez számukra is kihívást jelent. Ezen a szinten is, s a lemaradók egyéb csoportjai esetében is a felzárkóztatást tekintve a legtöbb önkormányzat a kitűzendő célnak. Az alapképzési vizsga letételéhez nem kötött szakmák oktatását is megemlítette néhány (5) önkormányzat, de a legtöbb esetben ezt is valamilyen felzárkóztatáshoz kötik. Néhány esetben ez a felzárkóztatás intézményesülni is látszik: a tanköteles kor betöltése utáni tanfolyam előzné meg a szakmatanulást (alapképzés hiányában). Egyetlen önkormányzat sem említette viszont a tervében a szakmatanulás és az alapképzésre történő felkészülés egyidejű lehetőségét. Másik változatként a felnőttoktatást említették, de ennek is inkább csak szinten tartásával számolnak az elképzelések.

Az iskolarendszer szerkezeti átalakulása sok szempontból felveti az átjárhatóság kérdését. Egyrészt többszínűvé válik az iskolarendszer, különösen az érettségi utáni szakmai képzés időszakában, másrészt pedig jól szakaszolható lesz az új szerkezet. A fenntartóknak ebben a helyzetben különösen törekedni kellene az átjárhatóságra. Ennek ellenére ez a kérdéskör nem jelenik meg igazán hangsúlyosan a fejlesztési tervekben. Igaz ugyan, hogy 9 megyei és 10 városi terv foglalkozik a kérdéssel, de sok kérdést tisztázatlanul hagynak. Általában a 10. osztály utáni átjárhatóságot említik, de a legtöbb esetben nem tudni, hogy milyen iskolatípusok között szeretnék ezt biztosítani, s az eltérő szakmacsoportok, szakterületek oktatásával foglalkozó intézmények között is szükségesnek látják ezt megteremteni, vagy pedig csak azokon belül.

4.4 A végrehajtás eszközei

A fejlesztési tervben foglaltak megvalósítása a tervezetek többsége szerint részben hagyományos fenntartói módszerekkel (megyei városok), részben a megyei engedélyezés révén történhet. Említést érdemel, hogy néhány megye olyan egyeztető fórumokat kíván létrehozni, amely a szakképzési struktúra kialakítását, összehangolását szolgálná. Két változata merült fel ennek: az egyik a gazdaság intézményeit (kamarák, munkaügyi központ) vonná be, a másik az iskolák közötti egyeztetés fórumát szeretné létrehozni. Nem találkoztunk ugyanakkor olyan törekvéssel, amely a helyi önkormányzatokat vonná be ebbe a feladatba. Csak a megyei városok és a megyék közötti egyeztetés igénye merült fel néhány esetben.

A megyei közoktatás-fejlesztési alapítványok létrehozását, működését általában említik a dokumentumok. Prioritásokat nem fogalmaztak meg, ezt az alapítványok kuratóriumaira bízták. Egyetlen elvárás: támogatások csak a fejlesztési tervvel összhangban nyújthatók.

Összességében úgy látjuk, hogy a fejlesztési tervek alapvetően a Közoktatás-fejlesztési stratégiából adódó feladatokra koncentrálnak az iskolastruktúra tekintetében. Részletesebben foglalkoznak a 9-10. osztályos oktatás intézményi struktúrájával, s az érettségire adó oktatási formákkal. Ezek alapján kirajzolódik az új intézménystruktúra. Nem sokat lehet azonban tudni arról, hogy az intézmények hogyan fognak egymás mellett működni, kiket fognak beiskolázni, s a pályát tévesztettek, kudarcot vallók számára milyen korrekciós lehetőségek működnek a jövőben. A válaszok ebben a tekintetben túl általánosak. A megyék egy része nem igazán látja még a saját szerepét az oktatásirányítás rendszerében, s minden bizonnyal ezért nem foglalt állást jó néhány kérdésben. A városok esetében erről nem lehet szó, hiszen ezek a megyei városok mind komoly intézményhálózatot tartanak fenn. Itt inkább azt jelentheti a konkrét válaszok gyakori hiánya, hogy jelentős szerepet szánnak a napi döntéseknek, nem igazán érzik igényét az elveknek, illetve több feltételt nem ismernek még (pl. a tantervek egyeztetése, egyeztetetősége) ahhoz, hogy biztonsággal kijelentsenek valamit, amihez a későbbiek során többé-kevésbé tartaniuk kell magukat. Ezért deklarálták álláspontjukat csupán a legfontosabb iskolaszervezeti kérdésekben.

5. Az középfokú oktatást érintő helyi folyamatok

5.1 Az oktatás társadalmi-gazdasági háttere

A helyi szintű elemzés kapcsán mindenekelőtt elemeztük a kiválasztott városok statisztikai adatait, s ennek révén igyekeztünk megragadni a főbb társadalmi-gazdasági folyamatokat, amelyek a 90-es években ezeket a városokat jellemezték. A kilencvenes évek elején az ország egészében csökkent a népesség. Ez a csökkenés a főbb településkategóriák mindegyikét érintette, de különböző mértékben. 1991 és 1994 között legkevésbé a fővárosban csökkent a népesség, inkább jellemezte a kisebb településtípusokat, elsősorban a kisvárosokat és a községeket. 1995 és 1999 között a folyamat megfordult, s a nagyobb városok népességvesztése lett nagyobb, a csökkenés a kisvárosokban és különösen a községekben mérsékeltebbé vált. Vizsgált városaink mindegyikének mind az ország egészéhez képest, mind az egyes településkategóriákhoz viszonyítva kedvezőbb volt a demográfiai helyzete, népességük 1991 és 1994 között alig csökkent, sőt Pápán még nőtt is a lakosság száma. Az 1991 és 1999 közötti időszakban összességében a tendencia hasonló, a népességmegtartó ereje Pápának a legnagyobb, s a népességvesztés Baján bizonyult a legnagyobb.

4. tábla

A lakónépesség településtípusonkénti átlagos nagysága és a négy város lakónépessége

	1991	1994	1994/1991	1999	1999/1991
Budapest	2016990	1962855	97,3	1838753	91,2
Megyei város	99992	93723	93,7	90046	90,1
Egyéb város	15882	14446	91,0	14970	94,3
Község	1338	1209	90,4	1264	94,5
Baja	38963	38882	99,8	36821	94,5
Jászberény	29157	28787	98,7	28132	96,5
Pápa	33505	33915	101,2	33639	100,4
Székesfehérvár	109208	108868	99,7	105293	96,4

Forrás: KSH T-STAR adatbázis

A négy város *népességszámának* stabilitásában szerepet játszott az el- illetve beköltözések viszonylag kiegyensúlyozott volta, de mi-

nimális csökkenésében mind a természetes szaporodás, mind a vándorlási különbözet viszonylag kedvező adatai szerepet játszottak. Az adatok azt jelzik, hogy a népesség előregedése mind a négy városban, s különösen Székesfehérváron jelentős, így a természetes fogyás feltételezhetően erősödik a későbbiekben. Az általános iskolás korú népesség aránya mindenütt csökkent 1991 és 1994 között, leginkább Székesfehérváron és legkevésbé Baján.

5. sz. tábla

**Az általános iskolás korú népesség aránya 1994-ben,
az 1991-es év %-ában**

Település	6-13 éves	60-x éves
30-50 ezer fős városok	91,0	103,5
Baja	93,4	100,8
Jászberény	89,2	103,5
Pápa	89,6	102,2
Székesfehérvár	86,1	107,1

Forrás: KSH T-STAR adatbázis

A vizsgált városok *gazdasági helyzetéről* nincsenek jól használható adataink, csak az interjúk alapján alkothatunk közelítő képet. Eszerint Székesfehérvár helyzete látszik a legstabilabbnak. A város gazdasági fejlődése a napi sajtó szerint nem csak országos, de nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő. Ez érzékelhető a város oktatásában is: költségvetési megszorító intézkedésekre itt panaszkodtak legkevésbé.

Székesfehérvár előnye, hogy mint megyeszékhely már a korábbi évtizedekben is komoly fejlődésen ment keresztül, ennek megfelelően oktatási infrastruktúrája fejlett. Komoly iskolai hagyományokkal rendelkezik, ami a kínálatot, s jelentős értelmiségi lakossággal, ami pedig az oktatás iránti keresletet befolyásolja érdemben.

Pápa és Jászberény nem tartozik a kifejezetten prosperáló városok közé, de gazdaságuk viszonylag sikeresen átvészelte a kilencvenes évek elejének gazdasági változásait. Az önkormányzataik sem szegényedtek el, képesek voltak a iskolahálózatuk fejlesztésére illetve átalakítására.

Az oktatás területén a városok között a hagyományokban és az *iskolahálózat* méretében találunk eltérést. Pápa ősi iskolaváros, s ennek tradíciója tovább él: szinte erején felül igyekszik megőrizni, újjáteremteni ezt a jellegét. Iskolaközpont jellegét erősíti, hogy egy félmegyényi térség központja, sőt – elsősorban egyházi vonatkozásban – ennél lényegesen nagyobb a hatósugara.

Jászberény szintén egy kisebb térség központjának tekinthető, s nem rendelkezik olyan hagyományokkal az oktatás terén, mint Pápa. Középiskola-hálózata szegényesebb, a hagyományokból hiányzik az egyházi háttér, s kisebb a város felvevő körzete is.

Baja komoly iskolavárosi múlttal rendelkezik, de ezt a jellegét – gazdasági okokból – éppen hogy csak meg tudta őrizni. Iskolái megmaradtak, de komoly fejlesztési és napi megélhetési gondokkal küzdenek. A megyeszékhelyi rangját évtizedekkel ezelőtt elvesztő város csak lassan fejlődött Kecskemét árnyékában, s bár elvileg minden adottsága meg lett volna hozzá, hogy a megye déli részének igazi kulturális központja legyen, a sok környező kisvárossal nem igazán bírta a versenyt.

A négy városban az ott tanuló *középiskolások három fő iskolatípus szerinti megoszlása* jellegzetes eltéréseket mutat. Jászberényben hagyományosan felülreprezentáltak a gimnazisták, de ez nem az általános jellegű középiskolai képzés kilencvenes évekre jellemző térnyerésének korábban bevezetett programjára, hanem sokkal inkább a szakközépiskolai oktatás hiányosságára utal. Székesfehérvár esetében a szakközépiskolai tanulók magas aránya a szembeszökő, s Jászberénnyel ellentétben itt nem a gimnázium és a szakközépiskola közötti arányeltolódás figyelhető meg, hanem a szakmunkásképző és a szakközépiskola között tolódozott el a súlypont már a kilencvenes évek elején is. Pápa esetében a gimnazisták alacsony aránya feltűnő, különösen annak fényében, hogy a hagyományok a gimnáziumi képzést jelentették elsősorban.

Az hihetnénk, hogy három év alatt nem történhetett jelentősebb *elmozdulás* a középiskolai szerkezetben. Az adatok azonban ellentmondanak ennek. Jászberény óriási léptekkel igyekezett behozni lemaradását az iskoláztatás terén: a szakmunkástanulók 1991. évi 52%-os részesedése három év alatt 34%-ra csökkent. Mindez a gimnáziumi és a szakközépiskolai oktatás együttes fejlesztésével ment végbe. A gimnazista tanulók kiemelkedően magas aránya egyrészt arra vezethető vissza, hogy a város a megfelelő gazdasági és anyagi háttér hiányában nem fejleszthette pusztán a szakközépiskolai oktatást.

Pápa elsősorban a gimnáziumi képzésben tapasztalható lemaradását igyekezett behozni, amit mindenekelőtt a hagyományok indukáltak. Székesfehérvár és Baja esetében a két középiskola-típus irányában történt elmozdulás, nagyjából hasonló mértékben. A különbség azonban mégis jelentős: Székesfehérvár ugyanis más szintről indulva emelte az érettségire adó képzésben résztvevők arányát, mint Baja. Ez utóbbi városban a kismértékű elmozdulás azt eredményezte, hogy 1994-ben a négy város közül ebben lett a legmagasabb a szakmunkásképzésben résztvevő tanulók aránya. Sem a gazdaság

indukálta kereslet, sem a financiálisan gyenge város nyújtotta kínálat nem eredményezhette az érettségit nyújtó képzés nagyobb arányú elterjedését.

6. tábla

A középiskolai tanulók aránya, 1991

	Gimnazista	Szakközép-iskolás	Középiskolai tanuló	Szaktanulmányos tanuló	Együtt
Baja	19,67	34,69	54,36	45,64	100
Jászberény	27,50	20,52	48,02	51,98	100
Pápa	16,91	37,92	54,83	45,17	100
Székesfehérvár	20,46	42,10	62,56	37,44	100

Forrás: KSH T-STAR adatbázis

7. tábla

A középiskolai tanulók aránya, 1994

	Gimnazista	Szakközép-iskolás	Középiskolai tanuló	Szaktanulmányos tanuló	Együtt
Baja	22,51	36,39	58,91	41,09	100
Jászberény	35,15	31,27	66,42	33,58	100
Pápa	20,68	39,96	60,41	39,59	100
Székesfehérvár	22,65	45,58	68,23	31,77	100

Forrás: KSH T-STAR adatbázis

8. sz. tábla

A középiskolai tanulók aránya, 1997

	Gimnazista	Szakközép-iskolás	Középiskolai tanuló	Szaktanulmányos tanuló	Együtt
Baja	23,51	43.8	67.4	32.6	100
Jászberény	38,20	32,8	70.9	29.0	100
Pápa	23.30	43.3	66.6	33.3	100
Székesfehérvár					100

Forrás: KSH T-STAR adatbázis

1994-re a középiskolások aránya Székesfehérvárott a legmagasabb, Baján a legalacsonyabb. A növekedés Baja kivételével mindennél dinamikus, 5-6% közötti volt a 3 év alatt. Különbség van azonban a középiskolai tanulók megoszlásában: a gimnazisták aránya a legkisebb településen, Jászberényben a legnagyobb, a nagy hagyományú Pápan a legkisebb. A szakközépiskolások aránya a megyei jogú vá-

rosokban a legmagasabb, de igen jelentős még Pápán is – vagyis a fejlettebb városok szélesebb szakközépiskolai hálózattal rendelkeznek, mint a kisebb és kevésbé jó helyzetben lévő városok, ahol vagy a gimnáziumi vagy a szakmunkásképzés a domináns. 1997-re a középiskolások aránya Pápa kivételével már meghaladta a középfokon tanulók kétharmadát, s a szakmunkásképzésben résztvevőké ezek egyharmadát.

5.2 Az iskolafenntartás kérdése

A helyi önkormányzatok érdekeltsége

A középfokú önkormányzati iskolák fenntartása a közoktatási törvény értelmében helyi, vagy megyei szinten történhet, de a feladatellátás felelőssége a területi szinthez, a megyékhez került.⁶ A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a helyi önkormányzatok és a megyei önkormányzatok fenntarthatnak középfokú iskolákat, de a megyei önkormányzatok kötelesek átvenni azokat a középfokú iskolákat, illetve átvállalni azok fenntartását, amelyekről a helyi önkormányzatok lemondtak. A statisztikai adatok szerint azonban Magyarországon a települési önkormányzatok tartják fenn a középiskolák döntő részét.

A középiskolák helyi fenntartása mellett szól, hogy létük meghatározó a települések számára, mivel ezek révén valamelyest befolyásolni tudják a településen a tanulói létszámot és a helyi munkaerőpiacot. Hosszabb távon mindez a település népességmegtartó erejét is befolyásolja. A helyi fenntartás ellen szól azonban, hogy a középfokú intézmények tanulói nemcsak a fenntartó település, hanem jellemzően annak vonzáskörzetébe tartozó települések lakosai, a fenntartás terheit viszont jelentős részben a fenntartó településnek magának kell viselni.

A négy várost vizsgálva egyetlen esetben fordult elő, hogy helyi önkormányzat a megye javára lemondott középfokú oktatási intézményéről: Jászberény városa a szomszédos kisvárosban működő kihelyezett gimnáziumi tagozatát azért adta át a megyének (Jászapáti városa nem tudta vagy akarta átvenni), mert annak fenntartásához a jászberényieknek már nem fűződött érdeke. Az ottani tagozat a városi költségvetést csak apasztotta, de nem szolgált sem a jászberényi

⁶ Ktv. 86. § (3)

diákok továbbtanulási lehetőségeit, sem a városi pedagógusok munkában tartását.

A másik három város közül Székesfehérvár, mint megyei jogú város esetében iskolák átadása jogilag fel sem merülhetett. Pápa és Baja régi iskolavárosnak tekinthető, ezekben az iskolákhoz való ragaszkodás emocionális jellegű is. Jászberényben ez a tradíció hiányzik, itt inkább a megyeszékhellyel folytatott ősi rivalizálás jelenthetett többletet az iskolákhoz való ragaszkodásban.

A kérdéses városok az érzelmi okokon túl azért is ragaszkodtak intézményeikhez, mert ezeknek nemcsak a léte, de megfelelő színvonalon történő *működtetése* is politikai kérdés. Úgy érzik, nem engedhetik meg maguknak, hogy más kézbe kerülve a megye a város feje felett hozzon az iskolákat érintő döntést, illetve fontos számukra, hogy iskoláik ne kerüljenek rosszabb helyzetbe, mintha a város tartaná fenn őket. A megyei önkormányzatok nem feltétlenül vannak jobb anyagi helyzetben, mint a városok, nem biztos, hogy többet tudnak adni az általuk fenntartott iskoláknak.

Hogy az érintett városok megtarthatták iskoláikat, abban az is szerepet játszott, hogy nagyságuk következtében olyan városi költségvetéssel rendelkeznek, amely a fenntartást biztosítani tudja a források átcsoportosításával. Hozzá kell tennünk ehhez, hogy – bár gazdasági hátterük más és más – egyik város gazdasága sem rendült meg az utóbbi évtizedben⁷.

A megyei önkormányzatok lehetőségei

A megyei önkormányzat szerepét a közoktatási törvény 86. és 87.§-a szabályozza. A megyei irányítás szerepe a középfokú intézmények esetében az iskolafenntartás mellett a koordináció. A megye koordinátori szerepe az általános iskolát végzett fiatalok középiskolai jelentkezésének lebonyolítására szorítkozott a négy megyében a kilencvenes évek második feléig. Egyetlen egy olyan esetről nem hallottunk, amikor a városok iskolaszervezetét a megyei önkormányzat közvetlenül befolyásolni igyekezett volna, igaz ehhez semmilyen hatóság eszköz sem állt rendelkezésére. Sem apparátussal, sem kényszerítő erővel (hatósági jogokkal, pénzügyi eszközökkel) nem rendelkeztek a strukturális kérdésekben. Igaz ugyan, hogy néhány más – nem vizsgált – településen intézményfenntartók is, de ezek a tele-

⁷ Szemben például Ózddal, amely iskolái nagy részének fenntartását kénytelen volt átengedni a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzatnak.

pülések általában kisebbek, gyengébbek, mint a vizsgált városaink. Ilyen jellegű egyeztetésekről sem hallottunk, a városok teljesen szuverén döntést hoztak ebben a kérdésben, akár a szerkezetváltó gimnáziumok elindításáról, akár a speciális szakiskolák engedélyezéséről, illetve a későbbiek folyamán átalakításukról kellett, hogy döntés szülessen. De ugyanígy nem játszottak szerepet a megyék a szakképzés belső struktúrájának, s a szakmai profil módosításának kérdésében. Annak ellenére, hogy a vizsgált városok mindegyikében fontos és jelentős számú változás történt. Az időszak első felére eső gimnáziumi struktúraváltás, vagy az egész időszakra jellemző szakképzéssel kapcsolatos változások egyaránt a városi önkormányzatok, illetve iskolák elképzeléseit tükrözik. A megyei önkormányzat új szerepe k e z d kialakulni viszont Veszprém megyében, ahol a megye és az érintett városok kétoldalú intézményfenntartó megállapodásokat kötnek, s ebben szabályozzák a jogaikat és a fenntartással kapcsolatos kötelezettségvállalásaikat.

A koordinációra több esetben is nyílt volna lehetőség, mert a helyi önkormányzatok között folyó versengés eredményeként több helyen is rivális képzések jelentek meg egymáshoz közeli települések (pl. Baja és Pápa körzetében a szakképzés területén, vagy Jászberény közelében egy szerkezetváltó gimnázium esetében). Az ebből eredő beiskolázási feszültségeket is a városok maguk oldották meg. A vizsgált városok inkább kisebb osztálylétszámokkal finanszírozták tovább az érintett iskolákat, vagy segítettek a szakmai színvonal fejlesztésében. Voltak olyan erősek, hogy sikerrel tudták felvenni a küzdelmet a náluk kisebb települések konkurenciájával.

A közoktatási törvény 1997 óta a korábbinál valamelyest több jogot biztosít a megyei önkormányzatok számára. A közoktatás-fejlesztési tervek elvben a területi tervezés elemét, s ezzel a megyei tervezés koordinációs elemét viszik be illetve erősítik meg az oktatás-fejlesztési elképzelések alakításában. A közoktatás-fejlesztési tervek elkészítése, és ennek alapján a (kis)városi oktatási elképzelések kontrollja a megyék kezébe került.

Ezek a tervek a vizsgált három kisváros esetében nem ütköznek alapvetően a városi elképzelésekkel, azokkal egyeztetve készültek, s az ottani elképzeléseket a legkisebb közös nevező elve alapján építették be a koncepcióba, azaz az *elképzelések* szintjén a *megyei és a helyi önkormányzatok* között egyetértés mutatkozik.

Iskolaszervezeti vonatkozásban a megyei és a városi elképzelések között nincs lényeges különbség. A tervek a hagyományos nyolc osztályos általános iskolát preferálják, s a 9-10. osztályt a középiskolákban helyezik el. Ugyanakkor a már kialakult, ezt megbontó szerkezetű iskolák további működését nem kérdőjelezi meg az elképzelések. Más természetesen nem is nagyon tehetnek, hiszen fennmara-

dásuk az iskolák, a városok és egyes társadalmi rétegek számára egyaránt fontos, s megszüntetésükre nem is rendelkezik semmilyen eszközzel a megye. Új szerkezetváltó iskolák kialakulását meg tudná akadályozni a megyei önkormányzat, de ilyen újabban már a városok sem terveznek. A vertikális szerkezetváltás kérdésében tehát egyetértés van a megyék és a települési önkormányzatok városai között.

A horizontális szerkezetváltás kérdése még ennél is fontosabb terület, hiszen ez évről évre felmerül, igazodva a tanulói igényekhez, az iskolák lehetőségeihez és a gazdaság elvárásához. Ebben a kérdésben a megyei tervek óvatosan fogalmaznak, s többnyire nem kötik meg a települési önkormányzatok kezét. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy ezen a területen a rivalizálás továbbra is folytatódhat az egyes települések között. Bács-Kiskun megye ugyan igyekszik betölteni ebben a koordinátori szerepet, de kérdéses, hogy lesz-e ehhez elég ereje. A vizsgálatunk alapjául szolgáló 30-40 ezer lakost számláló települések feltételezhetően továbbra is ki lesznek téve a környező városok iskolaszervezeti átalakításaiból adódó kihívásoknak, ugyanakkor nagy valószínűséggel lesz elég erejük megvédeni az érdekeiket. Feltételezésünk szerint a verseny inkább ezeknél kisebb városokat érinthet majd érzékenyen a jövőben, amennyiben középiskoláikat saját fenntartásban működtetik.

A városi önkormányzatok, mint fenntartók kulcspozícióban vannak az iskolák működési kereteinek, s ezen belül szerkezeti átalakulásának a meghatározásában. Mind jogi, mind finanszírozási eszközök rendelkezésükre állnak ehhez. Kezükben maradt például a helyi tantervek elfogadásának lehetősége, ami a tanulók iskolák, képzési programok és szakmák közötti átjárásában játszik fontos szerepet. Hogy ez az átjárhatóság melyik iskolai évfolyamig, milyen módon lesz biztosítható, az még városi szinten sem eldöntött kérdés, a települések közötti átjárhatóság biztosítása még ennél is bizonytalanabb, a megyei közigazgatás semmi módon nem tudja ezt befolyásolni.

A megyei oktatásfejlesztési közalapítványok szerepe kutatásunk idején még nem volt megítélhető. A megkérdezett megyei önkormányzati munkatársak csak néhány kisebb jelentőségű területet láttak finanszírozhatónak az alapítványok révén (pl. hátrányos helyzetűek oktatásának támogatása).

5.3 A szerkezeti változások

A középiskolai oktatás szerkezetét, kínálatát befolyásoló folyamatok a négy városban hasonló irányúak voltak a kilencvenes évek első felében. Jászberény kivételével jellemző volt a fenntartói szerkezet módosulása – megjelent az egyházi kínálat a gimnáziumi képzésben – és az iskolaszervezet változása – megjelentek a szerkezetváltó gimnáziumi osztályok is.

Székesfehérvárott a katolikus egyház a város neves gimnáziumát vette át, ezért a kieső világi elit-oktatás pótlása komoly változást jelentett. Pápán is hasonló folyamat történt, s bár ott a korábbi világi gimnáziumok szervezete mind megmaradt, de a nagy tradícióval rendelkező református gimnázium újraindítása szintén versenyre készítette az önkormányzati intézményeket, amelyek szerkezetváltással igyekeztek vonzerőt gyakorolni. Baján az egyházi oktatás hatása kevésbé érezhető, miután a két népszerű gimnázium továbbra is önkormányzati kézben maradt, s az egyházi intézmény – pusztán egyházi jellegével – nem tudott igazi konkurenciát jelenteni számukra. A szerkezetváltást itt inkább a demográfiai okokból várhatóan csökkenő tanulólétszám pótlása, illetve az országos folyamatok "begyűrzése" jelentette. Jászberényben a gimnázium elit jellegének megőrzése, s az ezzel kapcsolatos szerkezetváltás az ősi konkurens, a megyeszékhely Szolnok dominanciájának csökkentésére is irányult. Természetesen minden város, minden iskolája esetében a konkrét iskolai érdek is motivált: a tanulólétszám növelése, illetve – a kilencvenes évek közepétől – a kisebb létszámú évfázatok miatti tanulólétszám csökkenés kompenzálása alapvető intézményi érdek. Végül mindhárom esetben olyan iskolahálózat alakult ki, amelyben az elit oktatás mind egyházi mind önkormányzati intézményekkel rendelkezik.

A szakképzés két intézménye közötti súlypont-eltolódás mind a négy városra jellemző volt. A legtudatosabban Jászberényben zajlott ez a folyamat, ahol a kirívóan magas szakmunkástanuló arány csökkentése nem csak az országos folyamatokhoz történő igazodás jegyében történt, hanem a város tudatosan igyekezett olyan végzettséghez juttatni a tanulóit, amellyel azok a munkaerőpiacon viszonylag könnyen el tudnak helyezkedni. Székesfehérvárott a város gazdasági helyzete azt eredményezte, hogy már a kötelező 1998-as bevezetést megelőzően sikerült több helyen áttérni az új típusú szakmunkásképzésre, s így az átmenetet zökkenőmentessé tenni. Pápán nem annyira a szakközépiskolai oktatás mennyiségi fejlesztése volt a fő cél, inkább a térség átalakuló gazdaságának igényei alakították át a

szakmai struktúrát. Baján az állandó anyagi gondok racionalizálásra készítették az önkormányzatot, amely politikai erőit alapvetően erre fordította, s kevésbé volt képes a megmerevedett képzési struktúrát, szakmaszerkezetet megújítani, illetve az esetleges ilyen jellegű törekvéseket támogatni. Mindezt a helyi gazdaság pangása miatt a vállalkozó szféra sem inspirálta.

A szerkezeti átalakulások oka az oktatáspolitikai lehetőségek és a demográfiai kényszerek találkozásában kereshető. Az oktatáspolitikai lehetőségek a szerkezetváltás, mint kísérleti lehetőség beindulásával, később – 1993-tól – legitimé válásával nyíltak meg, a demográfiai kényszerek a tanulólétszám előre látható csökkenéséből és a finanszírozás ettől függő voltából adódtak. A tanulólétszám csökkenése előrelátható volt, s az is, hogy ez az iskolák között éles versenyt eredményez. Az elsőként lépő gimnáziumok azt mérték fel, hogy némi előny megszerzése ebben a versenyben a fennmaradás garanciáját jelentheti. A második vonalban váltó iskolák legfőbb oka már nem a lépéselőny megszerzése, hanem a lemaradás elkerülése lehetett, számukra már kényszerhelyzet volt a szerkezeti változás. A gimnáziumi férőhely-kínálatot bővítő szakközépiskolák részéről a gimnáziumi osztályok nyitását részben szintén ez a versenyhelyzet, részben azonban a gimnáziumi áteresztőképesség szűkülésével keletkezett kielégítetlen igény indokolta.

Hogy a szerkezetváltással kapcsolatos engedélyezés mikor történt, s a szerkezetváltó gimnáziumi oktatásnak melyik formája (6 vagy 8 osztályos) valósult meg, abban általában a középiskolák elképzelései döntöttek. Eleve az iskolák kezdeményezték a változásokat, s bár a döntési jogot az önkormányzatok fenntartották maguknak, sőt az apparátus a városi közgyűlés elé vitte, de a döntés szinte minden esetben jóváhagyó volt.

A szerkezetváltási törekvések zöme a kilencvenes évek elejére tehető, a középiskolába kerülő tanulók száma éppen akkoriban tetőzött, ugyanakkor az általános iskolai korosztály már éppen csökkenőben volt. Hogy az önkormányzatok mégsem akadályozták meg az iskolai törekvéseket, abban a következő tényezők játszottak szerepet:

- a városi önkormányzat is szükségesnek látta, hogy beszálljon a tanulók megszerzéséért folytatott városok közötti versenybe, valamint fontosnak tartotta az elitképzés megjelenését illetve megtartását a városban.
- az általános iskolákban még nem volt nagyon érezhető a szerkezetváltás következménye. A tanulólétszámok a jelenlegit még lényegesen meghaladták, a gimnáziumba kerülők aránya még nem bontotta meg a tanulócsoportok, tagozatok kialakult rendjét.

- a szerkezetváltás gazdasági hatását, a várható költségigényt az önkormányzatok jellemzően nem mérték fel, de döntésük következményét még nem is érezték meg. Csak később kényszerültek pénzügyi okokból az oktatás racionalizálására.

A négy település közül Székesfehérvár támogatta leginkább a területén fekvő középiskolák terjeszkedő törekvéseit. A gimnáziumi szerkezetváltáson túlmenően elsősorban a szakképzés 2+2-es rendszerre történő átalakításának megkezdését említhetnénk, amelyben a tanulmányi idő meghosszabbítása az önkormányzatnak komoly anyagi kiadást jelent, előnye származik ugyanakkor a fiatal generáció magasabb iskolázottságából, illetve az iskolarendszeren belül tartásából. Székesfehérvár hozzáállása – legalábbis részben – anyagi helyzetével magyarázható. Ez a város érezhette meg legkevésbé a szerkezetváltás finansziális következményeit.

A horizontális szerkezeti változásokkal kapcsolatos kezdeményezésekről kevesebbet tudunk – ezek kisebb horderejű változások egy-egy város életében –, de úgy tűnik, hogy itt is az iskoláké volt a kezdeményező szerep. Egyedül Jászberényben találkoztunk két olyan esettel, amikor a gimnáziumi oktatást a város, illetve egy külső szervezet, egy potenciális munkaadó (megyei rendőrkapitányság) vetette fel. Ezek a változások a városi közgyűlésben nem indukáltak olyan vitákat, mint – adott esetben – a gimnáziumok szerkezetváltó oktatásának bevezetése, vagy a 9-10. osztályos képzés.

A szakképző intézmények egy része a vizsgált időszak alatt egyszer, vagy akár többször is szakmai profilt is módosított. Ennek hátterre a munkaerőpiac igénye, s ezzel összefüggésben a tanulói igények változása. Azok az iskolák kezdeményezték ezeket a változásokat is, amelyek rákényszerültek erre a lépésre, hiszen a tanuló pénzt jelent az iskolák számára és megélhetést a pedagógusok részére. Az önkormányzatoknak is érdeke fűződött ezekhez a változásokhoz, amelyek intézményeik életképességét voltak hivatottak megőrizni. Ennek megfelelően általában támogatták a szakmaváltást, vagy szakmamódosítást. Az új szakmák nyilvánvalóan beruházásigénnyel jártak, de ezeket a fenntartó önkormányzat legfeljebb részlegesen finanszírozta. Az iskolák pályázati forrásokból (pl. Szakképzési Alap, Világbanki program, stb.) teremtették meg az új szakma tárgyi infrastruktúrájának alapjait, s főként saját szakembergárdájuk tartalékaira építették a változásokat. Az önkormányzatok biztosították a szükséges 'saját erőt', de nem finanszírozták a teljes beruházást. Komolyabb profilváltással csak Pápán találkoztunk, máshol inkább csak rokonszakmák bevezetéséről beszélhetünk.

Demográfiai okok magyarázzák elsősorban a szakiskolák elterjedését éppúgy, mint visszaszorulásukat. A munkaerő iránti minőségi

igény indokolta a férőhelyek bővülését az érettségit is adó szakmai képzést kínáló iskolákban / programokban, és hasonlóképp a szakmunkások szakközépiskolájának elterjedését.

Az iskolaszervezeti változások nagyobb illetve látványosabb része (vertikális változások illetve fenntartói változások) a kilencvenes évek első felében nagyjából lezárult. A későbbi években a horizontális változások valamint a tartalmi, illetve a szakmaszerkezetet érintő változások váltak jellemzővé.

A főbb folyamatok egyirányúak voltak mind a négy általunk vizsgált városban, mégis megfigyelhetők eltérő önkormányzati stratégiák. A székesfehérvári önkormányzat a város lakosságának igényeit igyekezett úgy-ahogy kielégíteni: az iskolaszervezetet illetően visszafogottabban, a tanítási évek számát tekintve merészebben. A pápai önkormányzat a beiskolázási területét igyekezett növelni új szakmák, szakterületek bevezetésének engedélyezésével, s részben támogatásával, emellett támogatta a középiskolák felsőoktatás irányába történő nyitását is. Ugyanakkor kevésbé látszik felkészülnie a város a szakmunkásképzés új szerkezetére. A jászberényi önkormányzat stratégiája elsősorban az volt, hogy a város és a városkörnyék elit oktatásának központjává váljon, illetve az, hogy a városi továbbtanulók számára olyan választékot biztosítson, ami a helyben való továbbtanulást lehetővé teszi számukra. Ezzel igyekezett megváltoztatni azt a korábbi gyakorlatot, miszerint a helyi tanulók jelentős része – megfelelő férőhely hiányában – más városban keresett magának iskolát. Baja mindezzel szemben nem mutatott expanziós törekvéseket. Ott az oktatás minőségére helyezték a hangsúlyt, ezzel igyekeznek konkurálni a közeli települések régi és új iskolával, programjaival.

A változások dinamikáját inkább az intézményi, semmint az önkormányzati stratégiák adták meg, de a háttérben önkormányzati stratégiák is fellelhetők. Mind a négy város komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy megőrizze tanulólétszámát, s mind a képzési programok, mind a szakmaválaszték tekintetében olyan választékot nyújtson, amely vonzóvá teszi az iskolákat, vonzóvá teszi a várost. A négy település közül három gazdasági helyzete lehetővé tette ennek a nem feltétlenül deklarált, de az önkormányzat által mégis felvállalt koncepciónak a teljesülését, a negyedik (Baja) nehezebben birkózik meg a feladattal.

Az önkormányzatok évekig engedélyezték az iskolák szerkezetváltó törekvéseit, s csak a kilencvenes évek második felében kezdték érzékelni az ezzel kapcsolatos anyagi nehézségeket. Ennek következtében egyre inkább korlátozták a szerkezeti változásokra, mindelelőtt a gimnáziumi szerkezetváltásra irányuló törekvéseket. A legtipikusabb példája ennek Székesfehérvár, ahol az óriási lakossági nyomás ellenére az önkormányzat megálljt parancsolt intézményei-

nek. Mindennek pénzügyi háttere érthető, de ugyanakkor társadalmi feszültséget jelent, hiszen az "elit-oktatás" iránti igény érzékelhetően magasabb a kínálatnál.

5.4 A szerkezeti változások következményei

A középfokú oktatást és intézményeit érintő hatások

A szerkezeti változások hatásai többre tevének. Mindenekelőtt megfigyelhető a középfokú képzés egészének expanziója, azaz a tanulók hosszabb időn keresztül tanulnak a jelenlegi értelemben vett középfokú iskolarendszerben, mint a korábbi iskolafokokozatokon (5-7. osztályok, a szakmunkások szakközépiskolája, illetve a középfokon megnyíló post secondary oktatási formák). Ezek a folyamatok egymással párhuzamosan és egymással összefonódva nehezen követhető, szinte átláthatatlan ok-okozati viszonyokat eredményeznek a rendszer egész átstrukturálódásának folyamatában.

A gimnáziumok szerkezetváltása láncreakciót indított el. A négyéves gimnáziumi oktatás rovására történt változás következtében szűkült – vagy legalábbis a megnövekvő igényekhez képest nem kielégítően bővült – a gimnáziumi férőhely, ezért a kieső (hiányzó) kapacitások pótlására egyes szakközépiskolák gimnáziumi tagozatot indítottak, a szakmunkásiskolák pedig a szakközépiskolai oktatást bővítették. Ilyenformán a szerkezetváltó gimnáziumok pontján elindult átalakulási törekvés végiggördült a többi iskolatípuson is: mindegyik intézménytípus nyitott új képzési irányokat felfelé, aminek következtében a vegyes iskolák száma megnövekedett, de a férőhelyek képzési programok közötti megoszlása városi szinten többségében egyensúlyban maradt.

A szerkezeti változások hatására csökkent a gimnáziumok átteresztőképessége, s a rendszeren belüli tagoltság részben erősödött, részben – a vegyes profilú intézmények sokasodásával –

csökkent. Sajátos következmény, hogy úgy tűnik az előbbi, az elit képzés elkülönülése a gimnáziumi képzés más formáitól nincs következmény nélkül a tanulók összetételének alakulására sem a vegyes profilú intézményekben.

A szerkezetváltással az érintett gimnáziumoknak bizonyos értelemben gyengült a pozíciójuk, hiszen egy-egy korosztálynak a korábbanál csak kisebb hányadát iskolázhatták be, kárpótolhatta őket ugyanakkor a minőségi előrelépés: a legjobb képességű tanulók hosszú távú megszerzése. Ezzel távlatokban a tanulói számát is stabilizálhatták, helyi konkurenssekkel (ha az iskolaszervezet nem változik) nemigen kell számolniuk.

A szakközépiskolák számára a gimnáziumi tagozatok indítása előrelépést jelentett presztízsből, s az évtized közepétől jelentkező beiskolázási gondokat is sikerült enyhíteni egy viszonylag olcsó képzési típussal. A hagyományos szakközépiskolák gimnáziumi tagozata nem feltétlenül szűkítette az iskola szakmai profilját. Ha mégis, akkor a kieső helyeket a korábban szakmunkásképzőként működő iskolák középiskolai programja pótolta, sőt bővítette.

Mindennek következtében a középiskolák jelentős része előre lépett egyet, s ez biztosította a városon belül az intézmények közötti egyensúlyt.

Az iskolaszervezet átalakulása az intézményekbe való bekerülés szempontjából, azaz a tanulók oldaláról nézve is jelentős következményekkel járt. A felvételi vizsgák gyakorlata szinte dominószzerűen terjedt el, ez azonban csak a lépéselőnyre számot tartó intézmények számára volt a szelektálás tényleges eszköze, a kevésbé jó iskolák csak a presztízisértéke miatt, a lemaradás elkerülésére vezették be. A vizsgáknak az egyes városokban számos egyedi változata alakult ki, gyakran az összehangolási, ésszerűsítési törekvések következtében. Ebből a vizsgálatból csak a vidéki tanulók fokozódni látszó hátránya tűnik ki a jobb képzést adó iskolatípusokba való bekerülés szempontjából.

Az iskolaszervezeti változások mindegyik városban jórészt megfelelték a szülői és tanulói igényeknek. Részben emiatt, részben a tanulólétszám csökkenése következtében általában könnyebbé vált a bejutás, minden város minden iskolatípusába. A gimnáziumokban ez a javulás általában kisebb mértékű, ami részben a szerkezetváltó képzés igényekhez képest szűk kapacitására vezethető vissza. A szakközépiskolai képzésbe történő bejutásban lényeges előrelépés történt, de elsősorban strukturális jellegű feszültségek még érezhetők. A szakmunkásképzésben szinte minden városban már csak ezek maradtak, különösen Székesfehérvárott, ahol a differenciált kínálat nem felel meg a népszerűbb szakmák iránt mutatkozó tanulói keresletnek.

A középiskolai kínálat szerkezetének átalakulása Székesfehérvárott kimutathatóan a városban élő tanulók érdekét szolgálta. A szerkezetváltó gimnáziumok elsősorban a helyi lakosság igényeit elégítik ki, s ez a bejárók számának alacsony arányával, illetve más iskolatípusba történő beiskolázásával párosul. Formailag hasonló folyamattal találkoztunk Jászberényben is, de ott nem annyira vidékiek kirekesztése történt, mind inkább a helyi fiatalok városban tartására nőtt meg az esély az oktatás kínálatának átalakulásával.

A nagy iskolaszerkezeti változások nem eredményezték egyik városban sem az átjárhatóság problémakörének átgondolását. A szerkezetváltó gimnáziumi képzésbe mindenhol csak a ténylegesen legjobbak jutnak be, s ők általában meg tudnak felelni a kihívásoknak. A többi iskoláról, különösen a szakképző intézményekről mindez nem mondható el. Ennek ellenére sehol sem merült fel, hogy a lemorzsolódás, vagyis a középiskolai tanulmányok abbahagyása egy átjárható, s világos feltételekkel átjárható iskolarendszerben minden bizonnyal csökkenthető lenne.

Az általános iskolák

A szerkezetváltás miatt fennáll az esély, hogy az általános iskolák elveszítik legjobb tanulóikat, s – a helyi viszonyoktól függően – a felső tagozat egészében, vagy a 7-8. osztályban gyengébb képességű tanulókkal kell foglalkozniuk. Ez depressziós tünetekkel jár az iskola illetve tanári kara számára. A demográfiai csökkenés következtében kis osztálylétszámmal működnek már évek óta, s ha egy-egy gimnázium sok tanulót visz el tőlük, akkor könnyen a minimális létszám alá csökkenhet egy-egy osztály létszáma (minimális olyan értelemben, hogy ennél kisebbet nem hajlandó finanszírozni a fenntartó).

A gimnáziumi oktatásban mindenhol megjelenő szerkezetváltás érzékenyen érintette a felkeresett városok általános iskolai oktatását is. Baján a 12 éves tanulók eláramlása egy-két általános iskolára koncentrálódott, kifejezetten nehéz helyzetbe hozva ezzel ezeket az alsófokú intézményeket. Székesfehérvárott olyan feszültség tapasztalható az általános iskolai oktatásban, oly nagy az igény a színvonalasabb iskolák iránt, hogy a megüresedő helyekre átáramlott a korábban gyengébb iskolába járó tanulók egy része, így a probléma "szétterült" a város egészében. Pápán a megoldást az jelentette, hogy az általános iskolák tagozati kínálata bővült, s ezzel igyekeztek megakadályozni tanulóik nagyobb számban történő korai eláramlását.

Ezzel a megoldással egy székesfehérvári iskola esetében is találkozunk.

A következmények sok iskola esetében súlyosakká váltak. Tanulócsoportokat kellett összevonni akár eltérő programmal (tagozattal) működő osztályokban is. Az osztályösszevonások pedagógusok elbocsátásával párosulhatnak, különösen akkor, ha az iskolák már felérték tartalékaikat: nyugdíjazták a nyugdíjba küldhetőket, csökkentették a túlóraszámokat, nem hosszabbították meg a határozott idejű munkaszerződéseket. Az eltérő tagozatok összevonása ezzel ellentétes hatásokat vált ki, pontosabban csökkentheti a feleslegessé váló pedagógusok számát, ha a tagozatos oktatás az új osztálykereten belül csoportbontással folyik tovább. A csoportbontásért azonban meg kell küzdeniük az iskoláknak.

A szerkezetváltó gimnáziumok – legalábbis az önkormányzati fenntartásúak – elsősorban a városi értelmiség érdekét szolgálták. Ennek megfelelően, ha az elit oktatásnak nincsenek négyosztályos alternatívái (mint például Baján a német gimnázium nyelvi képzési ajánlata) akkor tömegesen viszik el az általános iskolákból a gyerekeket. Különösen akkor jelent ez problémát, ha a tanulást jobban ambicionáló társadalmi rétegek városonként néhány iskolában koncentrálódnak, mivel ezek a rétegek igyekeznek elsősorban bejuttatni gyerekeiket a szerkezetváltó gimnáziumokba. Az ebben érintett általános iskolák ennek megfelelően a többenél jobban ki vannak téve a szerkezetváltás következményeinek.

A tanulók elvesztése közvetlen anyagi hátránnyal is jár azoknál az intézményeknél, amelyeknél az önkormányzat az intézmények felé is érvényesíti a létszámarányos finanszírozást. A vizsgált városokban ez általában nem volt probléma: az önkormányzatok az állami fejkvótát városi szinten kiegészítették az elismert szükségleteknek megfelelően. A mintánkba bekerült egyetlen egyházi iskolában azonban a fejkvóta kiesése komoly veszteséget jelent évről évre. A fenntartó feltételezhetően itt is segít, de más az ilyen iskola alkupozíciója (ugyanis nem a saját fenntartójának döntése hozta nehéz anyagi helyzetbe), mint egy önkormányzati iskoláé. Ráadásul egy másik fenntartóhoz vándorol át az állami támogatás, miközben a kiadások nem feltétlenül csökkenthetők. (Meg kell jegyeznünk, hogy az egyházi gimnáziumok szerkezetváltása esetén ezzel ellentétes a pénzáramlás iránya.) Székesfehérvárott viszont szétterült a létszámcsökkenés, ami az anyagi veszteséget is szétterítette. Ez az intézmények számára előnyös volt, az önkormányzat számára viszont megnehezítette a probléma észlelését, illetve annak kezelését.

A szerkezetváltás következményeivel sújtott általános iskolák igyekeztek mindent megtenni érdekeik érvényesítéséért. Tapasztalataink szerint az osztályösszevonásokat általában nem tudták elkerül-

ni. A csoportok bontását általában – de nem mindenhol – elismerte az önkormányzat, így az iskolában maradt tanulók érdekei nem csökkentek. Szerencsés esetben, mint pl. Székesfehérvár egyik általános iskolájában kompenzálták is az iskolát egy új tagozatos osztály indításának lehetőségével. Ehhez azonban Székesfehérvár nagyságrendje (hogy fel is tudja tölteni ezt a tagozatot) és gazdasági ereje (hogy finanszírozni is tudja) is szükséges volt. Egy másik városban az önkormányzat azonban még a csoportösszevonással kapcsolatos csoportbontási következményeket sem vállalta át, azt az iskolának kellett „kigazdálkodnia”.

A leggyengébb tanulókat beiskolázó általános iskolákat a gimnáziumi szerkezetváltás általában nem, vagy csak alig érinti. Ezek az iskolák inkább a 9-10. osztályos képzésben kerestek vagy kerestek volna (korábban speciális szakiskola formájában) terjeszkedési lehetőséget. Ezeket a törekvéseket a városok a helyi erőviszonyoknak és a középfokú iskolahálózat mindenkorai férőhely-kapacitásának függvényében támogatták, de a tanulólétszám-csökkenéssel párhuzamosan lassanként visszafejlesztik. Az általános iskolák számára újabban azért sem engedélyezik a 9-10. osztály bevezetését, mert a városi oktatási koncepciók a középiskolákra, mindenekelőtt a szakmunkásképző iskolákra bízta ezt a feladatot.

A szerkezetváltó gimnáziumi osztályokba általában magas a túljelentkezés, a gimnáziumoknak így lehetőségük nyílik arra, hogy a legjobb tanulókat válasszák ki. Annak ellenére, hogy még így sem bírja minden tanuló a korai megterhelést, nagyon kevesen maradtak ki ezekből az osztályokból. Igaz ugyan, hogy a gimnáziumi program alapvetően más, mint az általános iskolai, az általános iskolák azonban minden további nélkül visszaveszik ezeket a gyerekeket, ha szükséges. Miután jó képességű gyerekekről van szó, a visszailleszkedés sem jelent különösebb problémát számukra.

Végeredményben a folyamat igazi veszteségeinek az általános iskolák tekinthetők. Érdekeiket nem tudták a középfokú iskolákkal szemben érvényesíteni, veszítették mind tanulóik számát, mind azok összetételét, „minőségét” illetően. Gyenge érdekérvényesítési helyzetükben szerepet játszhatott az is, hogy a demográfiai okokból csökkenő tanulósám elkendőzte a szerkezetváltásból eredő csökkenést.

6. A szerkezeti változások és a tanulók

A tanulói adatfelvételt egy kapcsolódó kutatás tette lehetővé.⁸ A tanulók kérdőíves vizsgálata segítségével azt igyekeztünk megtudni, hogy a szerkezeti változások során némileg átalakult profilú iskolák tanulói összetételére mi jellemző összességében és az egyes városokban.

Az egyes településeken a kérdezett tanulók iskolatípusok szerinti megoszlása eltér. Székesfehérvárott szakmunkásképző iskola nem került a megkeresett iskolák közé, itt a megkérdezett tanulók többsége szakközépiskolából került ki. Baján a szakközépiskolába járók aránya még magasabb, 60% volt, a szerkezetváltó iskolába illetve a gimnáziumba járó tanulók mellett itt megjelentek a 0. évfolyamosok is. Jászberényben a tanulók többsége 4 osztályos gimnáziumba jár, Pápan kb. hasonló arányúak voltak a tanulók a 4 osztályos gimnázium és a szakközépiskolában. Szerkezetváltó osztály mind a négy településen volt, de Jászberényben nem kerültek a megkérdezettek közé. A szerkezetváltó iskolába járók aránya mintánkban a tanulók 7-9%-át tették ki.

9. tábla

A tanulók iskolatípusok közötti megoszlása az egyes településeken

	6+8 oszt. Gimn.		4 oszt. Gimn.		Szakkö- zépiskola		Szakmun- kásképző		0. évf.		Összes	
Székesfehérvár	29	7,7	148	39,1	202	53,3	-	-	-	-	379	18,1
Baja	50	6,5	185	25,6	439	60,8	28	3,9	20	2,8	722	34,5
Jászberény	-	-	180	54,2	107	32,2	45	25,9	-	-	332	15,8
Pápa	62	9,4	255	38,6	243	36,8	101	58,0	-	-	661	31,6
Összesen	141	6,7	768	36,7	992	47,4	174	8,3	20	1,0	2095	100

A középfokú intézményekbe való bejutást a tanulók *társadalmi háttérének*, illetve lakóhelyük különbségein igyekeztünk mérni. A családi háttér jellemzőit a *szülők iskolai végzettségével*, az együtt élők számával, a háztartás felszereltségével mértük. Az apák iskolai végzettsége a legmagasabb a szerkezetváltó gimnáziumi osztályokban

⁸ A részletes elemzést az OTKA támogatásával készült 'A szerkezetváltás helyi folyamatai' c. kutatás tartalmazza.

volt, ahol 52%-uk rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Magas volt a felsőfokú végzettséggel rendelkező apák aránya a 4 osztályos gimnáziumba járók között is (35%), mellettük jelentős volt még a szakmunkásképzőt végzetek aránya. A szakközépiskolába járó tanulók apja jellemzően szakmunkásképző iskolát végzett (49%), kisebb részt szakközépiskolát. A szakmunkástanuló apák jellemzően szintén szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkeztek.

10. tábla

A megkérdezett tanulók apjának iskolai végzettsége

	6+8 oszt. Gimn.		4 oszt. Gimn.		Szakközép- iskola		Szakmun- kasképző		0. évf.	
Befejezetlen ált. isk.	-	-	2	0,3	8	0,8	1	0,7	-	-
Ált. isk.	1	0,7	16	2,1	69	7,3	14	9,3	2	11,1
Szakmunkás- képző	23	17,0	162	21,7	467	49,3	91	60,3	3	16,7
Szakközép- iskola	26	19,3	227	30,5	224	23,7	30	19,9	4	22,2
Gimnázium	15	11,1	76	10,2	46	4,9	6	4,0	3	16,7
Főiskola, Egyetem	70	51,9	262	35,2	132	13,9	9	6,0	6	33,3
Összes	135	100	745	100	947	100	151	100	18	100

Az anyák 12,8%-ban voltak munka nélkül, ez a szakközépiskolások körében a legmagasabb (15,6%), s 4 osztályos gimnáziumba járók közt volt a legalacsonyabb (9,6%). Az anyák egynegyede rendelkezett felsőfokú végzettséggel. A szerkezetváltó iskolába járó tanulók édesanyja fele felsőfokú, egynegyede gimnáziumi végzettséggel rendelkezett. A 4 osztályos gimnáziumba járó tanulók édesanyja a felsőfokú végzettség mellett (40%) jellemzően szakközépiskolai (23,2%) és gimnáziumi végzettséggel rendelkezett (20,6%). A szakközépiskolába járó tanulók édesanyja szakmunkásképzőt és szakközépiskolát végzett legjellemzőbben (30 illetve 24%), a szakmunkásképzőbe járóké szakmunkásképzőt és általános iskolát (38,9 és 21,5%).

A beiskolázással összefüggésben elsősorban azt vizsgáltuk, hogy hogyan alakul a tanulóknak az általános iskola és lakóhely szerinti megoszlása a középfokú intézményekben *általában*, s ezen belül az egyes városokban illetve az egyes iskolatípusokban.

A *területi különbségek*: az általános iskolát a tanulók közel fele (48%) helyben végezte el, másik fele messzebből jött, legnagyobb arányban községekből. Más megyében a tanulók 10%-a végezte az általános iskolát. Lakóhely szerint hasonló a megoszlásuk: a legtöbben helyben laknak, nagy arányban a megyén belül községekből, s

10%-uknak a lakóhelye is más megyében van. Egy kismértékű különbség a általános iskola helyszíne és a lakóhely közt a megyén belüli községek esetében jelzi, hogy a környékbeli községekben lakó általános iskolás korú gyerekek egy kis része (2,2%) már az általános iskolában a városban tanult.

11. tábla

Hol végezted az általános iskolát?

	N	%
Itt, ebben a városban	1025	47,9
Más városban, ebben a megyében	193	9,0
Más településen	677	31,7
Megyén kívül	226	10,6
Összesen	2121	100,0

Iskolatípusok szerint elkülönítetten vizsgálva kitűnik, hogy igen jelentős a különbség a különböző lakóhelyű fiatalok esetében. Sokkal magasabb a helybéliek aránya a gimnáziumokban, 37% körüli a szakközépiskolában, s 42% a szakmunkásképző iskolában. Kiugróan magas volt a helyi lakóhellyel rendelkező tanulók aránya a szerkezetváltó iskolákban: 73%-uk az iskola településén él. A nem helybéliek a legnagyobb valószínűséggel a megyén belüli községekből kerültek ki, arányuk különösen a szakközépiskolában és a szakmunkásképző iskolában volt magas. Mindez arra enged következtetni, hogy a vizsgált iskolatípusok közül a szakközépiskola és a szakmunkásképző iskola körzeti feladatot ellátó intézmények, a szerkezetváltó gimnázium viszont csak a helyi lakosok számára elérhető közszolgáltatás.

12. tábla

A tanulók lakóhelye iskolatípusok szerint

	6+8 oszt. Gimn.		4 oszt. Gimn.		Szakközép- iskola		Szakmun- kásképző		0. évf.	
Ebben a városban	101	72,7	406	53,4	361	37,1	67	42,4	9	45,0
Más város a megyében	3	2,2	67	8,8	102	10,5	13	8,2	2	10,0
Község a megyében	31	22,3	196	25,8	407	41,9	65	41,1	4	20,0
Megyén kívül	4	2,9	91	12,0	102	10,5	13	8,2	5	25,0
Összes	139	100	760	100	972	100	158	100	20	100

A településenkénti elemzésből kitűnt, hogy az egyes településeken igen eltérő volt a helybéli – nem helybéli tanulók aránya. Székesfehérvár mellett Jászberényben voltak helybéliek legnagyobb arány-

ban a tanulók közt, a legkevesebb helyi tanuló a bajai közép fokú iskolákban volt. A tanulók itt a környékbeli községekből kerültek ki két-ötöd arányban, a községben lakó tanulók aránya a pápai diákok között magas még. Hozzájuk képest igen alacsony volt a Jászberényben tanulók közt a községben lakók aránya, ez a székesfehérvári tanulók esetében is alatta maradt az átlagnak (34%). Megyén kívülről leginkább a bajai és a jászberényi iskolákba kerülnek be a tanulók.

Bajára nem jellemző vidékiek már az általános iskolát is a városban fejezik be, szemben Páppal: itt a legnagyobb azok aránya, akik községekből jönnek, de már itt végezték az általános iskolát.

13. tábla

A tanulók lakóhelye az egyes településeken

	Székesfehérvár		Baja		Jászberény		Pápa	
Ebben a városban	207	55,1	287	40,0	175	53,5	292	43,8
Más város a megyében	34	9,0	52	7,2	39	11,9	68	10,2
Község a megyében	106	28,2	294	40,9	70	21,4	242	36,3
Megyén kívül	29	6,7	85	11,8	43	13,2	65	9,7
Összesen	376	100	718	100	327	100	667	100

A közép fokra történő bejutást az iskolaválasztás motívumaival és a bekerülés feltételeivel vizsgáltuk. Az iskolaválasztást a tanulók többségénél az érdeklődés befolyásolta elsősorban, ezt követi a reménybeli elhelyezkedési lehetőség. A tanulmányi eredmény közepes súllyal szerepel a tényezők között, – itt, mint a válaszokból kiderül, nem a gyenge, hanem a jó tanulmányi eredmény és az általa lehetővé vált tanulmányi utak bírtak befolyásoló erővel. A lehetséges befolyásoló személyek közt az iskolaválasztásra legnagyobb szerepe a szülőknek van, a többi tényező hatása a fentiekhez viszonyítva elenyésző.

A közép fokú oktatási intézményekbe való bekerülés függhet az általános iskolai bizonyítványtól és az esetleges felvételtől. Az általános iskolai bizonyítványt tekintve a legjobb bizonyítvány a szerkezetváltó iskolába való bekerüléshez kellett, itt a tanulók háromnegyedének volt jeles bizonyítványa. A 4 osztályos gimnáziumba járók közel kétharmada hozott szintén jeles bizonyítványt az általános iskolából. A szakközépiskolába való bekerüléshez négyes bizonyítvány is elég volt, s a szakmunkásképzőbe kettes-hármas átlaggal is be lehetett jutni.

14. tábla

Általános iskolai bizonyítvány iskolatípusonként

	6+8 oszt.		4 oszt.		Szakközép-iskola		Szakmunkásképző		0. évfolyam		Összes	
1-3,5	-	-	10	1,4	192	21,6	98	73,1	-	-	300	16,4
3,6-4,0	6	7,6	59	8,3	291	32,8	32	23,9	1	5,6	389	21,2
4,1-4,5	16	20,3	187	26,3	226	25,5	4	3,0	5	27,8	438	23,9
4,6-5,0	57	72,2	456	64,0	179	20,2	-	-	12	66,7	704	38,4
Összesen	79	100	712	100	888	100	134	100	18	100	1831	100

A bekerüléshez a tanulók nagyobb részének felvételiznie is kellett. A 6 és a 8 osztályos gimnazisták közül gyakorlatilag mindenki, a 4 osztályos gimnáziumba járók kétharmada, míg a szakközépiskolások egyharmada felvételizett. A szakmunkásképzőbe járóknál csak elvétve fordult elő felvételi vizsga. A tanulók 73%-a tett írásbeli vizsgát, 35%-a szóbelit, 12,3%-uknak egészségi alkalmassági feltételnek kellett megfelelni.

15. tábla

Kellett-e felvételizned?

	6+8 oszt. Gimn.		4 oszt. Gimn.		Szakközép-iskola		Szakmunkásképző	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Igen	140	99,3	524	68,8	297	30,2	8	4,8
Nem	1	0,7	236	31,0	685	69,8	158	95,2
Összesen	141	100,0	762	100,0	982	100,0	166	100,0

A megkérdezett tanulók nem feltétlenül ugyanabba az iskolába jártak, mint ahova eredetileg szerettek volna. Iskolatípusok szerinti megoszlást tekintve a legnagyobb arányban a szakmunkásképzőben tanulók között akadtak, akik nem eredeti elképzeléseik szerinti irányban tanultak tovább, a legkevésbé ez a gimnáziumba járókra jellemző, (Mindenekelőtt természetesen a 6 vagy 8 osztályos iskolákra, hisz számukra még nemigen volt alternatíva a jelentkezésnél).

A szakképzésben tanulók esetében előfordul a szakmák közötti váltás is: a szakmunkásképzőben tanulók 15,5%-a említette, hogy eredetileg nem erre a szakmára jelentkezett, s az okok közt szintén a saját érdeklődés másságát jelölték meg. Arra a kérdésre, hogy ha most kellene döntenie, ide jelentkezne-e, a tanulók egyharmad arányban válaszoltak nemmel. Választásukkal leginkább a szerkezetváltó iskolába járók elégedettek, a gimnáziumba járóknak már egyötöde, a szakközépiskolásoknak egyharmada másként döntene.

16. tábla

Ha most kellene döntened, ide jelentkeznél-e?

	6+8 oszt. Gimn.		4 oszt. Gimn.		Szakközép- iskola		Szakmunkás- képző	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Igen	119	90,2	567	77,9	648	66,8	114	69,5
Nem	13	9,8	160	22,0	322	33,2	50	30,5
Összesen	132	100,0	728	100,0	970	100,0	164	100,0

A tanulmányi eredmények vizsgálata ha nem is teljesen megbízható, eligazít az iskolatípusok közötti különbségeket illetően. A *tanulmányi eredmények* különbségei követik a motiváltság különbségeinek alakulását. A 6 és a 8 évfolyamos gimnáziumba járók háromnegyedének, a 4 évfolyamosba járók közel egyharmadának jeles a bizonyítványa, a szakközépiskolásoké többségében négyes, a szakmunkástanulóké közepes. A tanulmányi eredmények szempontjából a határ a gimnáziumok és a szakközépiskolák között húzódik első sorban.

17. tábla

Bizonyítványod

	6+8 osztályos gimn.		4 osztályos gimn.		Szakközép- iskola		Szakmun- kasképző		0. évfolyam	
Elégtelen	-	-	1	0,1	12	1,4	-	-	-	-
Elégsé- ges	-	-	1	0,1	58	6,9	19	14,7	-	-
Közepes	2	1,6	43	6,4	258	30,9	55	42,6	1	6,3
Jó	32	25,2	300	44,5	371	44,5	49	38,0	9	56,3
Jeles	93	73,2	329	48,8	135	16,2	5	3,9	6	37,5
Összesen	127	100	674	100	834	100,0	129	100	16	100

Más oldalról az évismétlők adatai is rávilágíthatnak az iskolatípusok között kialakult különbségekre. Az *évismétlők* aránya a megkérdezett tanulók közt átlagosan 4,6%, előfordulási gyakorisága az egyes iskolatípusokban erősen különböző. Gyakorlatilag nem fordul elő a szerkezetváltó iskolákban, s szinte kivételesnek tűnik a gimnáziumokban. A szakképző iskolákban már jóval gyakoribb, különösen a szakmunkásképző iskolában. Az évismétlők adatait elemezve a határ szintén a gimnáziumok és a szakmai iskolák között a legélesebb.

18. tábla

Az évismétlők aránya az egyes iskolatípusokban

	6+8 oszt. Gimnázium		4 osztályos gimnázium		Szakközép- iskola		Szakmun- kasképző		0. évfolyam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Igen	-	-	5	0,7	73	7,4	18	10,7	-	-
Nem	138	100,0	758	99,3	908	92,5	150	89,3	20	100
Összes	138	100,0	763	100,0	982	100,0	168	100,0	20	100,0

Különbség volt ebben a vonatkozásban a lányok és a fiúk között is: míg a fiúk közt az évismétlők aránya 6,3 %, a lányok között csak 3,5% volt. A nemek közötti különbségnél csekélyebb volt, – s részben szintén az iskolatípusok közötti részvételi arányukkal is összefügg – az évismétlők közt a lakóhely szerinti különbség. Az átlagnál a megyén belüli falvakban lakó tanulók közt magasabb csak az évismétlők aránya (5,5%), ami arra utal, hogy a községi tanulók nagyobb nehézséggel néznek szembe a középiskolában, mint a városi tanulók.

7. Összegzés

A vizsgálat adatainak, tapasztalatainak elemzése az alábbi következtetések levonására ad lehetőséget.

A **gimnáziumi szerkezetváltás** korszaka alapvetően befejeződött, a gimnáziumok helyzete stabilizálódni látszik. Az iskolák és a fenntartó önkormányzatok nem érdekeltek a szerkezetváltó gimnáziumi oktatás megszüntetésében.

Azokon a településeken, amelyek stabil s elég nagy beiskolázási körzettel rendelkeznek, s amelyeknek a szerkezetváltó gimnáziumai az oktatás minősége tekintetében is élenjárnak, alapvetően csak az általános iskolák érdeke szól a 6 illetve a 8 osztályos képzéssel szemben. Ez az érdek ezekben a városokban eddig minden esetben gyengébbnek bizonyult, mint a szerkezetváltás mellett szóló érdekek. Ennek az érdekegyensúlynak a változására a közeljövőben sem lehet számítani. Annak ellenére sem, hogy az általános iskolás korosztály létszáma tovább csökken, s ez az általános iskolákra nézve további restriktiókat jelenthet. A szerkezetváltó gimnáziumok tudatos visszafejlesztése részben presztízsveszteséget jelentene maguk az iskolák, illetve a fenntartó önkormányzat számára, részben pedig – a csökkenő tanulószám miatt – finanszírozási problémákat is felvetne intézményi szinten.

Az egyensúly megbomlása a másik irányba sem várható. Az átalakulásokkal párhuzamosan kiderült, hogy az általános iskolák vesztesége egyrészt helyi oktatáspolitikai következményekkel jár (tanárok elbocsátása), másrészt városi szinten pénzügyi következményei is vannak. Amíg jelentősebb befolyással rendelkező társadalmi csoportok nem tudják (a maguk számára – ?) kivívni a minőségi gimnáziumi oktatás fejlesztésének a szerkezetváltó oktatáshoz kapcsolódó lehetőségét, illetve amíg a minőségi oktatásnak alternatívái is vannak, addig nem várható elmozdulás. Tapasztalataink azt mutatják, hogy részben a szerkezetváltás nagyságrendje, részben a közeljövőben várható kisebb létszámú korosztályok a jelentős mérvű túljelentkezés ellenére is sokak számára elérhetővé teszik a 6 illetve 8 osztályos gimnáziumi oktatást. Ugyanakkor létezik alternatívája is a 4 évesnél hosszabb gimnáziumi oktatásnak. A bajai példa bizonyítja, hogy ilyen például a nyelvoktatás. A kétnyelvű gimnáziumok, vagy a tagozatos oktatás bevezetése, bővítése sokat segíthet ebben. Ezek elterjedése jelenleg még nem csak pénz, hanem megfelelő színvonalon oktató

pedagógusok kérdése is, de feltételezhető, hogy előbb-utóbb ez a gond megoldódik.

A gimnáziumi szerkezetváltással kapcsolatban fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy azokon a településeken, amelyekben a szerkezetváltás nem párosul színvonalas oktatással ill. komoly helyi alternatívája van, és/vagy kicsi a beiskolázási körzet, várható, hogy csökken az igény az ilyen képzés iránt. Mind a kutatási tapasztalataink, mind a megyei fejlesztési tervek egyike-másika utal erre a már megkezdődött folyamatra. Az általunk vizsgált városokra ez nem jellemző. Elsősorban a kisebb településeknek kell szembenézniük ezzel a lehetőséggel. A megyei fejlesztési tervek ezt a változást nem akadályozzák, mert – mint láttuk – a megyei önkormányzatok elsősorban a 4 osztályos gimnáziumi képzést helyezik előtérbe.

A **9-10. osztályos képzés** bevezetésére egyelőre csak tantervi szinten történtek kezdeményezések egyes szakmunkásképző iskolákban (pl. Székesfehérvár). Céljuk még nem ugyanaz, mint az 1998-tól kezdve kötelezően bevezetendő képzésé. Most még alapvetően a szakképzés és a közismereti képzés szétválasztását jelenti, s nem jelenti a képzés kiterjesztését a középfokon korábban nem tanuló rétegek felé. Az előzményeket a speciális szakiskolai képzés jelentette, amely az utóbbi években nem csak beépült a szakképzés egészébe, de csökkent a képzési helyek illetve a képzésben résztvevő tanulók száma is. A tervek szerint a 9-10. osztályos képzést a vizsgált városok mindegyikében a szakmunkásképzést is folytató középfokú intézmények válladják fel. Az általános iskola meghosszabbításaként megszervezve csak Székesfehérvárott merült fel, a már meglévő szakiskolai képzéshez illeszkedve.

A megyei fejlesztési tervek szinte egységesen hasonló elképzeléseket tükröznek. A szakmunkásképzők (a megnövekedett feladataik ellenére) felvállalták ezt az oktatást, mivel a 9-10. osztályos képzés az iskolák kapacitásának jobb kihasználásának, ill. a későbbiek során a szakképző évfolyamok tanulókkal való feltöltésének is egyik hatékony eszköze lehet, de a tanulók továbbhaladását is ez a megoldás teszi lehetővé inkább.

Az általános iskolák várhatóan csak kivételképpen kapnak feladatot ebben. Egyrészt ott, ahol már korábban stabilan megteremtették a szakiskolai képzést, másrészt ott, ahol a földrajzi adottságok lehetővé teszik a tanulók "összegyűjtését".

A középfokú intézmények belső (vertikális) struktúrájának átalakulását két részre bonthatjuk a két képzési program szerint.

A *szakközépiskolák* látszanak a felkészültebbnek a változásokra. Jelentős részük már ma is a világbanki modell alapján dolgozik, s a

technikusképzésnek is komolyak a hagyományai. Az itt várható változások olyan belső átalakulásnak tekinthetők, amelyek a tanulók iskolák, iskolai szintek és iskolatípusok közötti áramlását önmagukban kevésbé fogják befolyásolni. Annak ellenére, hogy feladatuk megnő, a beiskolázandó tanulók számát sehol nem kívánják korlátozni, sőt általában éppen a szakközépiskolai oktatás a középfokú oktatás expanziójának jövőbeni terepe.

Nagyobb horderejűnek látszik a *szakmunkásképzés* átalakulása. Egyrészt azért, mert a jövőbeni struktúrával még csak néhány iskola kísérletezik, másrészt azért, mert a két közismereti évfolyam az oktatás tematikáját tekintve szükségszerűen közelíteni fog a középiskolai képzéshez. Ez előrevetíti annak az igényét s részben lehetőségét is, hogy a 10. osztályt követően a tanulók más iskolában, más iskolatípusban (képzési programon) folytassák tanulmányaikat, mint ahol megkezdték.

Az *átjárhatóság* elsősorban ezen a ponton vetődik fel. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy eddig az iskolát, programot váltó tanulók legtipikusabb útja a szakközépiskolából a szakmunkásképzésbe vezetett (interjúink tapasztalata szerint adott szakterületen belül). A jövőben ez a mozgás elvileg kétirányúvá válik, illetve bizonyos mozgás elképzelhető a gimnázium és a másik két iskolatípus között is.

Van azonban egy iskolai szerkezetet érintő kérdés, amely befolyásoló erővel jár, s amellyel kapcsolatban tapasztalatokat szereztünk mind a vizsgált városokban, mind – a közoktatás-fejlesztési tervek tanulmányozása révén országosan. Ez a kérdés pedig az, hogy változik-e a 8. év utáni középiskolai beiskolázás. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ennek egyelőre semmi jele nincs, vagyis a 8. osztályt elvégző tanulók továbbra is a három középfokú iskolatípus valamelyikébe kérhetik felvételüket, s nem a középfokú iskolák 9-10. évfolyamára. Ez azt jelenti, hogy a szelekció a jövőben is zömmel (a szerkezetváltó gimnáziumok leszámításával) 14 éves korban történik, vagyis intézményesen nem teremődik meg a pályaválasztás időbeni eltolása. A 10. osztályt követően tehát nem pályaválasztásról, hanem legfeljebb pályamódosításról beszélhetünk még akkor is, ha a tantervek mindegyike a NAT-ra épül, s még abban az esetben is, ha az iskolafenntartó önkormányzatok a fejlesztési terveikben gyakran beszélnek a 10. osztályt követő átjárási lehetőségekről.

Mindezek mellett bizonyos előre nem tervezett szerkezeti változások elképzelhetők a jövőben.

- Egyes fejlesztési tervekben megfogalmazódott a 10. osztályt végzettek esetleges gimnáziumi továbbtanulása. Nem valószínű ugyan, hogy – a korábban elmondottak értelmében – erre tömeges igény lenne, de elképzelhető, hogy egy-egy nagyobb

város esetében erre az igényre épülő osztályokat indítanak, ami egy újfajta képzési program létrejöttét eredményezheti.

- Ez a képzési program önállóan is létrejöhet, de létrejöhet a szakmunkások szakközépiskolájának átalakulásával. Ez az utóbbi években népszerűvé vált képzési típus – annak ellenére, hogy mindmáig a felnőttoktatás fogalomkörébe tartozik – mind jobban közelített a nappali képzéshez (ifjúsági tagozatok indítása, délelőtti oktatási időpontok, a heti tanítási napok sűrítése). Ennek megfelelően elképzelhető, hogy bizonyos helyeken a szakmatanulás és az érettségire történő felkészülés időszaka megcserélődik. Ez egyelőre inkább csak a tervekből áttételesen levezethető fikció, kifejezetten ilyen jellegű törekvésekkel nem találkoztunk.
- A tanulásban lemaradó szakközépiskolások esetében felvetődhet, hogy a 10. év után az alapvizsga letételével a szakmunkásképzésbe kerüljenek. Ez egyes szakközépiskolákat arra ösztökélhet, hogy szakmunkásképző programot indítsanak akkor is, ha eddig nem volt ilyen az intézményben, de a szakmai szerkezet, s az iskola infrastruktúrája ezt lehetővé teszi. Székesfehérváron találkoztunk már ilyen jellegű törekvéssel.

A sok jövőre vonatkozó nyitott kérdés arra utal, hogy a fenntartó önkormányzatok jövőbeni döntéseinek sok múlik abban, hogy mi történik az adott település iskolaszervezetében. A megyei fejlesztési tervek alig kötik meg a városi önkormányzatok kezét, s amiben megkötik (gimnáziumi szerkezet, 9-10. osztály), abban nincs is lényeges eltérés a fenntartók és a megyei kontroll között. A városi önkormányzatok viszont szabadon dönthetnek azokról a lényeges szerkezeti változásokról, amelyek talán nem olyan látványosak mint a gimnáziumi szerkezetváltás, vagy a szakképzés közelmúltbeli és 1998-ban életbe lépő átalakulása, de a kínálattal, az átjárhatóság megteremtésével jelentősen befolyásolhatják a tanulók egyes csoportjainak iskolai életstratégiáját.

Ami a **horizontális változásokat** illeti, az utóbbi időben a középiskolai oktatás expanziójáról beszélhetünk. A megyei, városi fejlesztési tervek további expanzióval számolnak. Önkormányzati, intézményi és szülői-tanulói érdekek egyaránt ebbe az irányba vitték a kínálatot illetve a keresletet.

A közeljövőben ez a folyamat várhatóan lelassul. A kínálat ugyanis egyre inkább megközelíti a keresletet. A négy városban szerzett tapasztalataink azt mutatják, hogy a jelentkezőkhöz viszonyított felvételi arány évről évre magasabb. Ha a képzési helyek (férőhelyek) száma nem csökken, akkor a kevesebb tanuló elhelyezésére

ezek az iskolák még inkább alkalmasak lesznek. Az expanziót egyre inkább a tanulók közötti arányeltolódás fogja jelenteni. Ennek is vannak tartalékai, s ezt éppen a szakmunkások szakközépiskolájának népszerűsége igazolja. Ugyanakkor erre a folyamatra két tényező hat fékezőleg. Egyrészt az iskolák (egyes iskolák) azon törekvései, hogy a színvonal megőrzése érdekében korlátozzák a férőhelyeket (pl. Baján), másrészt az önkormányzatoknak (és az iskoláknak) a helyi munkaerőpiac kínálati oldalát befolyásolni igyekvő törekvései.

7.1 A változások hatása az egyes településekre és az ott élő tanulókra

Vizsgálatunkban nem folytattunk sem részletes tanulói igényfelmérést, sem a tanulók helyzetét (családjuk anyagi, munkaerő-piaci, stb. helyzetét) feltáró vizsgálatot. Tapasztalataink azonban azt mutatják, hogy a közelmúltbeli szerkezeti változások egyes tanulói csoportokat eltérően érintettek.

A gimnáziumi szerkezetváltás legfőképpen a városi lakosság, s azon belül is elsősorban a magasabban kvalifikált lakosság gyerekeinek érdekét szolgálhatta. Miután a folyamat megszakadt, a szerkezetváltó oktatás társadalmi bázisát tekintve továbbra is elitjellegű marad. Ezen oldhatnak valamelyest az egyházi gimnáziumok, amelyek inkább a vidéki tanulókra építenek, s oldhat a már említett tagozatos, mindenképp a nyelvi tagozatos képzés elterjesztése a 4 osztályos formában.

Kismértékben átrendeződött a középfokú továbbtanulás a tanulók lakóhelyét illetően. A képzési programok iskolánkénti bővülése lehetővé tette, hogy a nem kifejezetten egy bizonyos szakterület iránt érdeklődő tanulók a lakóhelyük körzetében keressenek középfokú iskolát. Mindez párosult azzal is, hogy a színvonalasabb városi gimnáziumok a szerkezetváltás következtében sok esetben (vizsgált városaink mindegyikében) csökkentették a felvehető tanulók számát.

Ma még nem látható világosan, hogy a megyei önkormányzatok milyen mértékben lesznek képesek koordinálni a képzési struktúrát, amelynek adott esetben komoly területi konzekvenciái is lehetnek. Az iskolai hierarchia élén álló iskolák (főként a színvonalas oktatást nyújtó szerkezetváltó gimnáziumok) várhatóan továbbra sem nyitják meg kapuikat szélesebb rétegek előtt, ami azt jelentheti, hogy "másodvonalszerű" intézményekkel a kisvárosok sikerrel tarthatják helyben tanulóikat, különösen, ha ezek az intézmények megfelelő kifutással (elhe-

lyezkedés, érettségi utáni szakmatanulás, akkreditált képzés megteremtése) rendelkeznek. Sok múlik azon, hogy az érettségi utáni képzésbe való bekapcsolódás milyen módon lesz lehetséges: ez a korábbi (helybeni) tanulmányok automatikus folytatását jelenti alapvetően zárt rendszerben (kívülről érkezetek felvétele nélkül), vagy pedig mindenki számára nyitottá válik. Az előbbi esetén az ilyen oktatást felvállaló, illetve színvonalasabb oktatást folytató intézmények erősödhetnek meg, hiszen már 14 éves korban szelektálhatnak a jelentkezők között, az utóbbi esetben felértékelődhetnek a nagyobb városoktól távoli intézmények.

7.2 A lemaradók, a pályát tévesztettek sorsa

A közölt tanulói vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy az iskolából kimaradók (az iskolarendszerből kikerülők és más intézménybe kerülők) számára képeket sokan vannak a szakmájukkal, iskolájukkal elégedetlenek, vagyis olyanok, akiknek egy része szabályozott feltételek esetén talán ténylegesen pályát módosítana.

Ennek ellenére ma egyik városban sem találkoztunk az átjárhatóság városi szintű szabályozásával. A ilyen jellegű igények kevéssé jelennek meg, talán mert az átjárás, mint pályakorrekció lehetőség nem épült be a köztudatba, s talán azért is, mert az átjárási feltételek még egy-egy településen belül sem meghatározottak egyértelműen.

Az átjárást, pályamódosítást a jövőbeni iskolaszervezeti változások valamelyest könnyebbé teszik. A 9-10. osztályos képzés közismereti tartalma kitolja a speciális (szakmai) ismeretek tanításának a kezdetét, s ez valamelyest átjárhatóbbá teszi a rendszert. A 10. évfolyam szakaszhatárnak tekinthető, s mint ilyen bizonyos pályaelágazásokat várhatóan lehetővé tesz. Ugyanez várható a 12. évfolyam végén, hiszen a szakközépiskolák a szakmai oktatást alapvetően ekkor fogják megkezdeni. A fő kérdés, hogy a nagy struktúrákon belül milyen finomabb tényezők segítik, vagy akadályozzák az átjárhatóságot. Két fontos tényezőt említenénk ezek közül: az átjárhatóság deklarálását és feltételeinek szabályozottságát, illetve az iskolai tantervek eltéréseinek mértékét. A négy városban készült interjúk, s a megyei városok fejlesztési tervei egyaránt azt tükrözik, hogy a városok foglalkoznak ezzel a kérdéssel, de sok még a tisztázatlan elem. Az átjárást, mint lehetőséget megemlítik, de a szabályozására vonatkozó kísérletekkel (honnán, hova, milyen feltételekkel) nem találkoztunk.

A helyi tantervek vizsgálatunk idején készültek. A négy város közül csak Baján találoztunk olyan kezdeményezéssel, amely már a tantervkészítés fázisában igyekezett az iskolai elképzeléseket összehangolni. A megyei fejlesztési tervek többsége fel sem veti az átjárás kérdését, még általános garanciája sem épül be a rendszerbe, nincsenek is eszközei ennek betartatására.

A szakközépiskolai oktatás elterjedésével párhuzamosan átrendeződtek a tanulók a szakképzés kétféle képzési iránya között. A szakközépiskolába a korábbinál kevésbé képzetebb tanulói rétegek kerültek be, a szakmunkásképzés pedig egyre inkább a leszakadók iskolatípusává vált, bár szakmáktól, iskoláktól függően változott ennek a mértéke. A gimnáziumok kapui is szélesebbre nyíltak. Mindez azt jelenti, hogy mindhárom iskolatípusban csökkent a tanulók átlagos tudásszintje, ami növeli a lemorzsolódás esélyét. A lemorzsolódás természetesen nem jelenti automatikusan a középfokú iskola-rendszerből való kimaradást, de főként a presztízshierarchia alján lévő iskolatípusokban, szakmákban ezzel is számolni kell.

Jelenleg ezen rétegek számára részben a munkaerő-piaci képzés, részben a felnőttoktatás ad pótlólagos lehetőséget valamilyen szakma elsajátítására. Más kutatások tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy a munkaerő-piaci képzés elsősorban az érettségizettek képzését vállalja fel, a felnőttoktatás különböző formái közül pedig épp azok terjedtek el, amelyek magasabb szintű végzettséget igen, szakképzettséget azonban nem adnak (gimnázium, szakmunkások szakközépiskolája).

Interjúink, illetve a fejlesztési tervek azt jelzik, hogy valamelyest egységes megoldás várhatóan nem alakul ki a közeljövőben. Törekvéseket tapasztaltunk a differenciált oktatásra, a felzárkóztatásra, de nem találoztunk átfogóbb intézményes megoldásra való igyekezettel. Ennek megfelelően úgy gondoljuk, hogy ezt a területet a jövőben is esetleges megoldások, s bizonytalan háttérű intézmények uralják.

8. Utószó

A kilencvenes évek folyamán spontán módon beindult szerkezeti változások minden oktatási kormányzat számára nagy kihívást jelentettek, de egy decentralizált irányítási rendszerben, az iskolák és önkormányzatok autonómiájának, jogainak megsértése nélkül nem könnyű egy ilyen szétagolt szerkezetű rendszert kezelni. Megoldási kísérletek történtek azonban erre az elmúlt jó pár évben (pl. a tartalmi szabályozás, ill. a területi tervezés eszközeivel), ezek azonban nem tudták céljaikat elérni, részben mivel csak hosszú távon képesek hatni, s részben, mert a folyamatok fékezését illetően már maguk is el-késtek. A szerkezeti változások jelentette kihívások a kilencvenes évek legvégén is fennmaradtak, s ezekre az évtized legvégén is szü-lettek válaszok. Vizsgálatunk 1997 folyamán zajlott, ennek nyomán megírt anyagunk megjelenése már 2000-ben esedékes. Három év nem mindig számít hosszú időnek, s nem feltétlenül hoz jelentős vál-tozásokat. Ez esetben azonban az eltelt három év mégis hosszúnak bizonyult. Nem kerülhetjük meg, hogy ne térjünk ki a legújabb vál-tozásokra az utószó keretében.

A statisztikai adatokból kiindulva a folyamatokban látszólag nem történt lényeges változás: a szerkezetváltó gimnáziumokban tovább-tanulók száma a gimnáziumi továbbtanulók 30%-át alkotják. Középis-kolában továbbtanul 68,3%, szakmunkásként 24,4%. Egyes jelek azonban másra figyelmeztetnek: vannak önkormányzatok, amelyek határozott lépést tettek a szerkezetváltó iskolák visszaszorítására. Emellett szembeszökő az általános iskola után tovább nem tanulók arányának többévi folyamatos csökkenése után történő váratlan emelkedése: az 1999/2000-es tanévben 5,2%-ra, az előző évi 2,2%-ról.

A jogszabályi változások egy része kifejezetten a szerkezetváltó iskolákat célozta, ezek visszaszorítására törekedett. Az 1993-as tör-vény 1999-es módosítása megszorításokat tesz a szerkezetváltó gimnáziumi osztályok indítását illetően. A korábbi rendelkezésektől eltérően a 6 vagy 8 évfolyammal működő gimnáziumot indító intéz-ménynek meg kell szerveznie a négy évfolyammal működő nevelést és oktatást is⁹, illetve amennyiben az intézmény gimnáziumi és szak-középiskolai feladatokat egyaránt ellát, gimnáziumi nevelés-oktatás

⁹ Ktv. 28.§ (2)

kizárólag a 9. évfolyamon kezdődhet¹⁰. A közoktatásról szóló törvény módosítása az iskola döntési szabadságát a felvételi vizsgák területén is jelentős mértékben megváltoztatta azzal, hogy csak a tanév rendjében meghatározott körben és módon engedi megszervezni. Az 1999/2000. tanévre vonatkozóan a felvételi eljárást szabályozó miniszeri rendelet szerint a 9. évfolyamnál alacsonyabb gimnáziumi évfolyamra történő felvételnél csak akkor engedi meg a felvételi vizsga megszervezését, ha az előző három év átlagában a jelentkezők száma három és félszerese volt a felvehető tanulók létszámának¹¹.

A jogi változások egy másik része nem közvetlenül a szerkezetváltó iskolákat célozza, de a más területekhez kapcsoló jogszabályi változások is kihatnak a rendszer szerkezetére illetve a továbbhaladás folyamataira is hatással vannak (pl. a kerettantervek, a középfokú intézményekbe történő beiskolázás új rendszere, a 16 éves kort megelőző szakképzés lehetősége, a második szakma ingyenes megszerzésének lehetősége). A közoktatási törvény 1999. évi módosítása igyekezett ismét mederbe terelni a szerkezetet érintő folyamatokat, megerősítve a korábbi, 8+4-es szerkezetet, s a kialakult intézményszerkezethez illesztette az egyes szakaszhatárokat. Az új törvényi szabályozás következtében a rendszer vertikális szerkezete ismét jelentős módosuláson ment át: megszűnt az egységes, az első évfolyamtól a 10. évfolyam végéig tartó felkészítési szakasz, az alapfokú iskolázottságot nem az alapvizsga, hanem a 8. évfolyam sikeres elvégzéséről kiállított bizonyítvány tanúsítja¹². (A 10. évfolyam elvégzéséről kiállított bizonyítvány tulajdonosát alapképzési vizsga letételére való jelentkezésre jogosítja.)

A középfokú oktatás szakasza a 9. évfolyamon kezdődik, s a 9-10. évfolyamon az alapvetően általános műveltséget megalapozó nevelés és oktatás mellett – amely a középiskolai szakasz keretében folyik – a törvénymódosítás lehetővé teszi, hogy a tanulók részére olyan ismereteket is elsajátíthassanak, amelyek megkönnyítik a szakképzésbe való bekapcsolódást¹³. Középfokon a szakképzés a 16 éves kort követően kezdődik, de nem kizárólagosan, minden formájában: a szakiskolai 9-10. évfolyam sajátossága, hogy a középfokú nevelés-oktatás szakaszába beékelődhetnek a szakképzés megszerzésére felkészítő szakasz munkáját előkészítő ismeretek. Miután megszűnt az alapvizsgára történő felkészítés feladata, a középiskolai oktatás céljává egyértelműen az érettségi vizsgára történő felkészítés és a felsőfokú iskolai tanulmányok megkezdésére történő felkészítés

¹⁰ Ktv. 28.§ (3)

¹¹ 22/1999. (IV.9.) OM

¹² Ktv. 25

¹³ Ktv. 27. § (2)

vált. A kerettantervek a fenti szerkezethez igazodva szintén ezt a tagolódást erősítik meg.

A szakképzési évfolyamok száma és feladatai is módosultak. A szakiskolák (szakmunkásképző, szakiskola együtt) szakképző évfolyama egy évvel meghosszabbodott: a törvény meghatározása szerint a szakiskolának 9-10. és legalább két szakképzési évfolyama van¹⁴. A szakképzésbe való bekapcsolódásnak az új rendelkezések szerint már nem előfeltétele az alpműveltségi vizsga megléte, amennyiben azonban az OKJ megköveteli a vizsga letételét, szakmai vizsgára csak az bocsátható, aki rendelkezik az alpműveltségi vizsgával. Ezért a szakiskoláknak az alpműveltségi vizsgával nem rendelkező tanulókat a szakképzési évfolyamon az alpműveltségi vizsga letételére is fel kell készíteniük¹⁵. A szakképzésbe való bekapcsolódásra az alapfokú iskolai végzettség megszerzését követően, a 10. évfolyam befejezése után, az érettségi vizsgára felkészítő utolsó középiskolai évfolyam elvégzését követően, vagy az érettségi vizsga megszerzése után lesz mód.

A lemaradók helyzetének javítását szolgálja a 9-10. évfolyamon megszervezett felzárkóztató oktatás azok számára, akik 16 éves koruk betöltéséig nem tudták befejezni az általános iskola 8 évfolyamát. A szakiskolában egy-két éves időtartamú felzárkóztató oktatás eredményes befejezése után a tanuló a szakiskola első szakképzési évfolyamába léphet¹⁶. A pályát tévesztettek helyzetét a második szakma megszerzésének ingyenessége könnyíti meg, s remélhetőleg nem akadályozza az iskolák közötti átjárhatóság hiánya sem.

Maga az alap- és középfok közötti átmenet legfontosabb eleme, a középfokú intézményekbe történő bejutás is jelentős mértékben megváltozott: a változások egy egységesedő, áttekinthető jelentkezési rendszer irányába mutatnak – egyelőre úgy tűnik, nem problémamentesen. Az új szabályozás a felvételi információs rendszer működésével kapcsolja össze a középfokú intézményekbe történő bejutást¹⁷. A legfontosabb változás az előző évekhez képest, hogy a felvételre jelentkező tanulóknak három jelentkezési lap mellett egy tanulói adatlapot is ki kell tölteniük, melyeken – rangsorolva – meg kell jelölniük a kiválasztott három intézményt (tagozatot, emelt szintű oktatást, szakirányt). A jelentkezési lapokat az általános iskola megküldi a középfokú iskoláknak, a középfokú iskolák feladata, hogy a hozzájuk beérkező jelentkezési lapok és felvételi vizsgák eredménye alapján tagozatonként elkészítsék az iskolai adatlapokat (tagozatonkénti rangsoro-

¹⁴ Kjt. 27.§ (1)

¹⁵ Ktv. 27.§ (4)

¹⁶ Ktv. 27. §. (8).

¹⁷ (22/1999(VI.9)OM)

kat) az összes jelentkező tanuló felsorolásával, rangsorba állításával, meghatározva a felvehető tanulók keretszámát.

Ma még nem lehet minden szempontból megítélni a fenti változások hatását, ehhez több éves távlat szükséges. Annyi mindenesetre látható, hogy a szerkezeti változások kihívásaira a kilencvenes évek közepétől született válaszok mögött kétségtávolan jelen van több fontos probléma (pl. a 4 évfolyamos képzési ágak beszűkülésének lehetősége, területi szintű koordináció ill. a vegyes profilú iskolák esetében a szerkezetváltó gimnáziumi oktatás minőségi kérdései) felismerése. A szerkezetet és a továbbhaladási folyamatokat közvetetten érintő változások hatásának megítélése ma még nehezebb: jelenthetik továbbra is az útkeresés egy-egy állomását, vagy tovább is vihetnek a megoldás – egy áttekinthető, átjárható, rugalmas iskolaszervezet felé.

Felhasznált irodalom

Imre Anna (1997) **Az alap- és a középfok közötti átmenet.** Kézirat. Országos Köznevelési Intézet.

Imre Anna (1996) **Az iskolarendszerű felnőttoktatás helyzete az intézményi vélemények alapján.** Kézirat. Oktatáskutató Intézet.

Liskó Ilona (1995) **A speciális szakiskolák tanulói.** Kézirat. Oktatáskutató Intézet.

Liskó Ilona (1996) **Iskolaszervezet és településszerkezet.** Új Pedagógiai Szemle, 1996/1.

Liskó Ilona – Fehérvári Anikó (1996) Felvételi szelekció. In: **Felvételi szelekció a középfokú iskolákban.** Kutatási zárótanulmány. Kézirat. Oktatáskutató Intézet.

Liskó Ilona – Fehérvári Anikó (1996) **Szerkezetváltó iskolák a kilencvenes években.** Kutatás közben 212. Oktatáskutató Intézet.

Mártonfi György (1996) A szakképzés állapotáról. Szerk. Győri Anna, In: **Tanulmányok a köznevelésről.** Országos Köznevelési Intézet.

Fejlesztési tervek (Baranya megye, Pécs, Bács-Kiskun megye, Kecskemét, Baja, Békés megye, Békéscsaba, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Csongrád megye, Fejér megye, Székesfehérvár, Dunaújváros, Hajdú-Bihar megye, Debrecen, Sopron, Heves megye, Eger, Jász-Nagykun-Szolnok megye, Szolnok, Tatabánya, Nógrád megye, Salgótarján, Pest megye, Somogy megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Nyíregyháza, Tolna megye, Zala megye, Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Budapest)

Ára: 336,– Ft

Megjelent:

- 227 Kozma Tamás:** Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben
226 Hrubos Ildikó: A japán felsőoktatási modell
225 Forray R. Katalin – Kozma Tamás: Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitikai
224 Hrubos Ildikó: A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában
223 Hives Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre: Az MKM 1995-ös kutatási támogatása
222 Györgyi Zoltán – Imre Anna: Fenntartói társulások
221 Hives Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre: Az MKM 1994-es kutatási támogatása
220 Forray R. Katalin: A falusi kisiskolák helyzete
219 Fehérvári Anikó – Liskó Ilona: Felvételi szelekció a középfokú oktatásban
218 Kozma Tamás: Az MKM 1993-as kutatási támogatása
217 Kozma Tamás: Az MKM 1992-es kutatási támogatása
216 Bajomi Iván – Szabó László Tamás – Tót Éva: A folyamatos szakmai képzés helyzete
215 Tót Éva (szerk.): Les caractéristiques du champ de la Formation Professionnelle Continue en Hongrie
214 Ladányi Andor: A felsőoktatás nemzetközi statisztikai összehasonlításban
213 Polónyi István: A felsőoktatás gazdasági jellemzői

A kiadványok megvásárolhatók, illetve megrendelhetők:
Oktatóskutató Intézet Educatio Kiadója
1054 Budapest Báthori u. 10.
Levélcím: 1395 Budapest, Pf. 427.
Tel/Fax: 1/329-7639